

वर्ष : २

अंक : १

शिशिर '८८

विडंग

पक्षीनिरीक्षको वय्येनो सेतु

परामर्शक : लालसिंह राओल

संपादक : डॉ. बकुल त्रिवेदी

कच्छना नाना रशमां नाना डंजनुं प्रजनन

(झोटो : देवज्जुत्माई धामेया)

જાન્યુઆરી અડધો જતાં બતકોના નર પ્રજનન પોષાક ધારણ કરી લે. શરૂમાં આવે ત્યારે ઓળખવી અઘરી લાગતી બતકો, નરના આ નવા વાઘાને કારણે હવે સહેલાઈથી ઓળખાવા માંડે. નીલશિર (Mallard) અને ગયણ (Shoveller) ના નરની ડોકના ચળકતા ઘેરા લીલા રંગ અને શરીરના કથ્થઈ તથા સફેદ રંગ આપણી દ્રષ્ટિ જકડી રાખે, અને માદાથી જુદા તરી આવે. સરખામણીમાં તેમની માદાઓ હવે સાવ સાદી લાગે. પિયાસણ (Wigeon) ના નરને રંગની ભભક નીલશિર કે ગયણના નર જેવી નથી છતાં પીળા તાલકા અને કથ્થઈ ડોક તથા છાતીથી હવે પોતાની અલગ પહેચાન આપે એટલા રંગીન બની જાય છે. નાની મુરઘાખી (Common Teal) નો નર કથ્થઈ તથા લીલી ડોકથી રૂપાળો લાગે. ચેતવા (Garganey) નો નર રંગભભકને કારણે નહીં પણ હવે સ્પષ્ટ દેખાઈ આવતી નેણ (Eyebrow) અને ગુલાબી - બદામી માથા, ગળા અને ડોકને લીધે ઓળખાવા માંડે. લુહાર (Gadwall) અને ઘોળીઆંખ કારચિયા (White-eyed Pochard) ના નર ધ્યાનાકર્ષક રંગવાળા નથી તોય તેમની માદાઓથી અલગ તરી આવે. લાલચાંચ કારચિયા (Red-crested Pochard) અને રાખોડી કારચિયા (Common Pochard) ના નરનો રંગ નીખરતાં, માદાથી અલગ તારવી શકાય. કાબરી કારચિયા (Tufted Pochard) નો નર તો પહેલેથી જ તેના કાળા અને ઘોળા એવા બે રંગથી માદાથી જુદો પડી આવે છે. લાંબી ઘોળી ડોક અને કથ્થઈ માથાવાળો સીંગપર (Pintail) નર રૂપાળો લાગે.

આ યાયાવર બતકોની સરખામણીમાં આપણી ચારેય સ્થાનિક બતકોના નરોમાં ઊંડીને આંખે વળગે એવી રંગ ભભક નથી. વળી એ ચારેય જાતો ચોમાસામાં પ્રજનન કરીને પરવારી ગઈ હોય છે, એટલે માદાઓને આકર્ષવા નરને હમણાં રંગીન પોષાક પહેરી આકર્ષક થવાની જરૂર નથી. બાકી આપણી સૌથી નાની બતકગિરજા (Cotton Teal) નો નર પ્રજનન ઋતુમાં સફેદ પરના ઘેરા લીલા રંગના પટાઓથી રૂપાળો બની જાય છે, તો નકટા (Comb Duck) ના નર ચાંચ પર નીકળી આવતી માંસપેશીને લીધે જુદા ઓળખાઈ આવે.

મોટા ધોમડા (Great Blackheaded Gull), લડાખી ધોમડા (Brownheaded Gull) અને શ્યામશિર ધોમડા (Blackheaded Gull) ના માથા કાળા થવા લાગે. તે જ પ્રમાણે આપણે ત્યાં જોવા મળતી અગિયારેય વાબગલીઓના માથા પણ કાળા થવા માંડે. મોટા ધોમડા કાળા માથા અને મોટા કદથી પ્રભાવશાળી બની જાય. દૂરથીયે ઓળખી પડાય.

શિકારી પંખીઓ હંમેશાં એકલ દોકલ કે જોડીમાં ફરે, ચરે. કોઈ સ્થળે મોટી સંખ્યામાં ન દેખાય. પટ્ટાઈઓ (Harriers) પાતળિયા શરીર, લાંબી ખાંખો અને લાંબી પૂંછડીવાળા પંખીઓ છે. આપણે ત્યાં તેમની ચાર જાત દેખાય છે. ચારેય યાયાવર. પાન પટ્ટાઈ (Marsh Harrier) જળાશયો પર ઊડતી જોવા મળે. બાકીની ત્રણેય

બુલ્લા વગડા અને વીડનાં પંખી. ભાવનગર જિલ્લાના વેળાવદર કાળિયાર રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાનમાં છેલ્લાં થોડાં વરસથી શિયાળામાં તેઓ સેંકડોની સંખ્યામાં (ટોળામાં નહીં) ત્યાં રાતવાસો કરે છે. તા. ૨૮-૧૧-૮૮ ના રોજ બે મિત્રો ને લઈને હું ત્યાં ગયેલો. સાંજના પાંચ વાગતાં પહેલાં યોગ્ય જગ્યાએ અમે પહોંચી ગયાં. ધીમે ધીમે પટ્ટાઈઓ ચારે તરફથી રાતવાસા માટે આવવા માંડી. અંધારું થતાં સુધી અમે ત્યાં રોકાયા. તે જ પ્રમાણે બીજા દિવસે સવારે વહેલાં ત્યાં પહોંચી ગયાં. મોં સૂઝણું થતાં શિકારની શોધમાં પટ્ટાઈઓ અલગ અલગ જુદી જુદી દિશાઓમાં જવા લાગી. તેમની સંખ્યા ૫૦૦-૭૦૦ થી ઓછી નહીં જ હોય. દુનિયામાં કયાંય શિકારી પંખીઓ આટલી સંખ્યામાં આટલા વિસ્તારમાં જોવા મળતાં નથી એમ જાણકારોનું કહેવું છે.

વળતી મુસાફરી વખતે કેટલીય જાતનાં પંખીઓ અમુક સ્થળે ભેગા થાય. થોડા દિવસ ત્યાં રોકાય અને પછી એક સાથે ત્યાંથી પ્રયાણ કરે. કુંજ (Common Crane) અને કરકરા (Demoiselle crane) સૌરાષ્ટ્રમાં કોઈ કોઈ સ્થળે વીસ પચીસ હજારના ટોળામાં ભેગા થતાં જોવા મળ્યાં છે. વૈયા (Rosy Pastor) પણ આવું કરે છે. જામનગરમાં મારા નિવાસસ્થાન સામેના વડના વૃક્ષોમાં મને આ જોવા મળતું. બનાસ નદીના મુખ પાસે કચ્છના નાના રણમાં રાતાપગ (Redshank), ટીલિયા (Ruff-Neeve) અને અન્ય નાનાં કાદવ ખૂંદનાર પંખીઓ લાખોની સંખ્યામાં પ્રયાણ પહેલાં ભેગા થતા હોવાનું ડૉ. સલીમ અલીએ નોંધ્યું છે. કાળીપૂંછ ગડેરા (Blacktailed Godwit) ને આગમન સમયે આવી મોટી સંખ્યામાં મેં ૧૯૮૩ ના નવેમ્બરમાં નળ સરોવરમાં જોયેલ.

આપણાં ઘણાં ખરાં શિકારી પંખીઓની પ્રજનન ઋતુ શિયાળો. આવો જાણીતો દાખલો છે, સમળીનો. પાંખરતી (mating) વખતે ચકલાની જેમ સમળી અવાજ કરે છે. પક્ષીનિરીક્ષકોનું ધ્યાન આથી તરત ખેંચાય અને તેનું પ્રજનન શરૂ થયાની જાણ થાય. સફેદપીઠ ગીધ (Whitebacked Vulture) પણ આમ અવાજ કરે છે. પોતાના વિસ્તારમાં ક્યા ક્યા શિકારી -પંખીઓનું પ્રજનન ચાલી રહ્યું છે, તેની નોંધ પક્ષીનિરીક્ષકોએ રાખવી જોઈએ. એજ પ્રમાણે વિદાય થતા જુદા જુદા શિયાળુ મુલાકાતીઓના પ્રયાણની છેલ્લી તારીખોની યાદી પણ બનાવતા રહેવી જોઈએ.

પીળકિયા (Yellow Wagtail) ની ત્રણેય પેટા જાતો, પીતશિર પીળકિયા (Yellowheaded Wagtail) અને વન પીળકિયા (Grey Wagtail) ના રંગ ફેબ્રુઆરી ઊતર્યે ખીલી નીકળતાં, તે નાજુક તરવરિયા પંખીઓ નયનરમ્ય બની જાય. ભેજવાળી જગ્યાઓ કે જળાશયો નજીક ટોળાબંધ તો નહીં પણ એકબીજાથી થોડે અંતરે રહીને ખાસી સંખ્યામાં ફરતાં, તે પંખીઓ પરથી નજર ખસેડવાનું મન ન થાય.

સી-૨, હરિઓમ એપાર્ટમેન્ટ, ટાઈમ્સ એફ ઈન્ડિયા પ્રેસ સામે, જીવરાજ પાર્ક, અમદાવાદ-૫૧

આપ સૌ સમક્ષ 'વિહંગ' નો ત્રીજો અંક રજૂ કરતાં આનંદની લાગણી અનુભવીએ છીએ. અમારો પ્રયત્ન તેને વધુને વધુ માહિતીપ્રદ, ઉપયોગી અને રચનાત્મક બનાવવાનો રહેશે.

જાણકારી મહત્વની છે પણ નક્કર કાર્ય તેથી પણ વિશેષ મહત્વનું છે. પક્ષીસંરક્ષણની દિશામાં પણ કાયમી ધોરણે પ્રદાન કરતાં રહેવું એવી અમારી સૌની લાગણી છે. આ અંકથી પક્ષીસંરક્ષણનાં મુદ્દાઓ (Bird Preservation Issues) પર આલેખન, વિચાર, ચિંતન, ચર્ચા-મંચ ચાલુ કરીએ છીએ.

પક્ષીઓ તથા તેમનાં રહેઠાણોને જોખમાવે તેવાં પરિબળો, તત્ત્વો, ઘટનાઓ જેનાથી આપ વાકેફ હો અથવા જેના આપ સાક્ષી હો, અમને જણાવતા રહેશો. પક્ષી - સંરક્ષણ હેતુસર આપે કરેલા પ્રયોગો, આદરેલા પ્રયત્નો વિષે પણ માહિતી મોકલતા રહેશો.

ગયા અંકમાં શ્રી પ્રણવ ત્રિવેદીના લેખમાં શ્રી કંદર્પ કાઠ્જુ દ્વારા સારસનાં માળાનાં સંરક્ષણનો ઉલ્લેખ હતો. આ અંકમાં શ્રી કાઠ્જુએ 'સારસ' અંગે જે કર્યું તેનો સીધો અહેવાલ મૂક્યો છે. આપણા વાચકો માટે આ એક સંદેશ બની રહે એ તેનો હેતુ છે. 'સારસ' વિશ્વનાં મોટામાં મોટા ઊડી શકતા પક્ષીઓમાંનું એક છે. ઈશ્વરે તેને આપણી વચ્ચે મૂકી આપણને કેટલો મોટો ઉપહાર આપ્યો છે! આપણા રાજ્યમાં સારસની સંખ્યા હંમેશા વધુ રહી છે. પરંતુ દુર્ભાગ્યે છેલ્લા થોડા સમયથી તે ઝડપથી ઓછી થતી જાય છે. આપણા સૌ માટે આ એક પડકાર છે.

મહદ્અંશે, આપણાં જળપ્લાવિત ક્ષેત્રોની ઓછી થતી સંખ્યા અને તેઓની દુર્દશા તથા થોડે ઘણે અંશે જનમાનસમાંથી ઓસરી રહેલી 'સારસ' પ્રત્યે ની સહૃદયતા, તેના જોખમાયેલા અસ્તિત્વ માટે જવાબદાર છે.

જ્યાં સુધી આપણે સૌ, આ ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરતી સરકારી તેમજ બીન સરકારી સંસ્થાઓ સાથે હાથ મિલાવી ને સામૂહિક રીતે કોઈ કદમ નહીં ઉઠાવીએ ત્યાં સુધી ઈચ્છિત પરિણામ પ્રાપ્ત કરવું અઘરું છે. અને હવે સમય ઓછો રહ્યો છે.

કચ્છનાં નાનાં રણમાં, નાનાં હંજનું પ્રજનન એક મહત્વનાં સમાચાર છે. શ્રી શબ્દિર મલિકે અગરિયાઓ પાસેથી તેનાં વાવડ મેળવ્યા બાદ તે જગ્યાની મુલાકાત લીધી. તેમનો આ વિષેનો આલેખ અમે રજૂ કરીએ છીએ. સાથે સાથે અન્ય પક્ષીપ્રેમીઓ જેઓએ ત્યારબાદ જુદા જુદા સમયે તે સ્થળની મુલાકાત લીધી તેઓ પાસેથી પણ જે ઉલ્લેખનીય હતું તેનો સમાવેશ કર્યો છે.

સાથે સાથે એક વાત! કોઈ આપણા શયનખંડ માં ડોકિયાં કરે તો?! હંજનું પ્રજનન એ ખૂબ જ રોમાંચક, આનંદદાયક અને જાણવા જણાવવા જેવા સમાચાર છે, પરંતુ શું જરૂરી છે કે સૌએ તે સ્થળની જાત-તપાસ કરવી? માત્ર સંશોધનકારો અને તેની સુરક્ષા માટે જવાબદાર વ્યક્તિઓ કે અધિકારીઓ પૂરતી જ આવન-જાવન

રહે તે ઈચ્છનીય છે. 'ટાઇમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા' માં (૩૧ ઓક્ટોબર શનિ, ૧૯૯૮) આવેલો એક અહેવાલ કોઈ પ્રકૃતિ વિષયક પ્રવાસ કરાવતી સંસ્થાની જાહેરાત જેવો હતો. ખાસ તો હંજનાં પ્રજનનનો તેમાં મુલાકાતીઓને આકર્ષવા માટે ઉપયોગ થયો હતો! નાના રણની નવી વસાહત વિષેની માહિતી આખા બાદ ખાસ જણાવાયું હતું કે પક્ષીઓ તો બચ્ચાં સાથે રણનાં અંદરનાં ભાગમાં જતા રહ્યાં છે, પરંતુ તમારામાંનો 'પ્રકૃતિ પ્રેમી' જો તે વસાહત જોવા ઉત્સુક હોય તો હજી પણ તે મુશ્કેલ નથી! સ્થાનિક પ્રકૃતિ-પ્રેમીએ શરૂ કરેલા આ પ્રકૃતિ-પ્રવાસ માટેનો ફોન નંબર, ખાવા-પીવા અને ફેરવવાનાં તથા અભયારણ્ય અધિક્ષક પાસેથી પરવાનગી મેળવવાનાં દર પણ તેમાં જણાવાયાં હતાં!

હજી તો નાનાં હંજનું આ મોટા પાયાનું પ્રજનન શરૂ થયું છે ત્યાં જ તેનો લાભ લેવા માંડવાનો? માત્ર આપણાં કુતૂહલને સંતોષવા, પક્ષીનાં પ્રજનન સ્થળ પર આક્રમણ કરવું (આપણી ઉપસ્થિતિ પણ તેઓને માટે આક્રમણ જ કહેવાય!) એ ગેરવ્યાજબી છે.

પરંપર તો એ વિચાર કરવાનો છે કે આ પક્ષીઓ હવે દર વર્ષે અહીં આવે તે માટે કઈ રીતે અનુકૂળ સંજોગો ઊભા કરવાં. શું વન-ખાતુ તથા સંકળાયેલી અન્ય સરકારી સંસ્થાઓ, અગરિયા ભાઈઓને વિશ્વાસમાં લઈ આ જગ્યાને વધુ સુરક્ષિત ન રાખી શકે?

દસ્તાવેજીકરણ (Documentation) એ પક્ષી સંરક્ષણનું ખૂબજ અગત્યનું પાસુ છે. પરંતુ આપણાંમાંનાં ઘણાં હજી બીનજવાબદાર અને અણઘડની જેમ વર્તતા હોય છે. 'વન્યજીવન અને ફોટોગ્રાફી' ના લેખમાં માનનીય શ્રી શિવભદ્રસિંહજીએ આ વિચાર રજૂ કર્યો છે. ફોટોગ્રાફી કરવામાં ક્યારેક ઉત્સાહનો અતિરેક થઈ જતો હોય છે. વળી ક્યારેક બીનજરૂરી હરિફાઈ અને સરખામણીનું તત્વ પણ તેમાં આવી જતું હોય છે.

પ્રજનન કરતાં પક્ષીઓનાં ફોટા પાડવાના ઉમંગમાં તેઓનાં માળા સાથે છેડ-છાડ કરવી અથવા તો પંખીને એટલા ડરાવી નાખવા કે તેઓ માળો છોડીને જતા રહે એના જેવું અધમ કૃત્ય બીજું શું હોઈ શકે? હમણાં એક ફોટાનાં પ્રદર્શન વિષે જાણ્યું, જેમાં માત્ર પક્ષીઓનાં માળાનાં જ ફોટા હતાં! જુદા જુદા ખૂણેથી લેવાયેલાં, ઈંડાં અથવા બચ્ચાં સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકાય તે રીતે લીધેલા ફોટા હતાં! અમુક ફોટામાં તો જે તે પક્ષીનાં ઈંડાંની સ્વાભાવિક સંખ્યા (Clutch-size) કરતાં ઘણી વધુ સંખ્યામાં ઈંડાં જણાતાં હતાં! કેવી રીતે? આશ્ચર્ય જનક!

સારસ ના માળાને એક વિડીઓગ્રાફરે નુકસાન પહોંચાડ્યું એ વિષે શ્રી વિશુભા રાઓલે તેમની નિરીક્ષણ નોંધમાં જણાવ્યું છે. આપણે ફોટોગ્રાફી કે વિડીઓગ્રાફી માત્ર આપણાં કૌશલ્યનું પ્રદર્શન કરવા નથી કરતાં; તે માહિતી કોઈક રીતે પક્ષીનાં ભવિષ્યને ઊજળું બનાવવામાં ઉપયોગી થાય તે હેતુ તેમાં સવિશેષ સમાયેલો છે. એક

(અનુસંધાન પાના ૮ ઉપર)

❖ આલ્બિનો બુલબુલ (Redvented Bulbul)

તા ૧૮-૯-૯૮ ના રોજ ખેડા જિલ્લાના માતર તાલુકાના વસ્તાણા ગામ પાસે , ગાંડા બાવળમાં એક શ્વેત દેહધારી ('આલ્બિનો') બુલબુલ જોવા મળ્યું . પ્રથમ નજરે તદ્દન સફેદ જણાતા બુલબુલને દૂરબીન વડે ધ્યાનથી જોતાં, પીઠ પર સંકેલેલી પાંખોમાં તેમજ છાતી પર ઝાંખો કથ્થઈ રંગ જોવા મળ્યો. વળી માથા પર પણ બદામી રંગની છાંટ હતી. તેની ચાંચ સામાન્ય બુલબુલ ની માફક જ, શિંગડીયા રંગની હતી, પરંતુ પગ ગુલાબી રંગના હતાં. પૂંછડીની નીચે , સામાન્ય બુલબુલની માફક જ લાલ રંગનું ચક્રું હતું . આ ' આલ્બિનો ' બુલબુલની સાથે જ એક સામાન્ય રંગનું બુલબુલ પણ હતું.

❖ સફેદ ડોક અને માથાવાળી ધોળી કાંકણસાર (White Ibis)

તા. ૮-૯-૯૮ ના રોજ અમદાવાદ જિલ્લાના સાણંદ તાલુકાના જંબુધલા ગામ પાસે સામાન્ય કદની ધોળી કાંકણસાર જોવા મળી. તેનાં ડોક અને માથુ કાળા રંગના નહિ પરંતુ બાકીના શરીર જેવા સફેદ રંગના હતાં. જોકે મસ્તક ઉપર ભૂખરાશ પડતા કથ્થઈ રંગની રેખાઓ હતી . શું તે સબ-એડલ્ટ પક્ષી હશે?

❖ આવી પહોંચેલા પ્રવાસીઓ

ઘણાં પ્રવાસી પક્ષીઓ પક્ષીનિરીક્ષણના અભ્યાસી માટે સામાન્ય હોય છે. પરંતુ, સામાન્ય જણાતા આવા પ્રવાસીઓની આવાગમનોક્ષી ચોક્કસ તારીખો અને સ્થળો આપણી પાસે હોય તો તે અગત્યની માહિતી (Data base) બની શકે છે. અહીં કેટલાંક અવલોકનો આપું છું.

(૧) તા. ૮-૯-૯૮ ના રોજ અમદાવાદ જિલ્લાના સાણંદ તાલુકાના લેખંબા ગામનાં ડાંગરના ખેતરોમાં સાત જેટલા સફેદ ઢોક (White Stork) જોવા મળ્યા.

(૨) તા. ૬-૯-૯૮ ના રોજ સાણંદ તાલુકાના, નળ સરોવરની ઉત્તરે આવેલા કાયલા અને શાહપુર ગામોની વચ્ચે વીજળીના તાર પર ૪ થી ૫ જેટલા કાશ્મીરી ચાપ અમુક અમુક અંતરે બેઠેલાં જોવા મળ્યાં હતા.

(૩) કુંજ (Common Crane) આવવાની શરૂ થઈ ગઈ છે. તા. ૩-૯-૯૮ ના રોજ અમદાવાદ જિલ્લાના વિરમગામ તાલુકાના શિહોર ગામનાં ખેતરોમાં તથા ૧૦-૯-૯૮ ના રોજ તે જ તાલુકાના વડગાસ ગામનાં ખેતરોમાં નીચે તથા મોટાં મોટાં ટોળામાં વ્યોમવિહાર કરતી જોવા અને સાંભળવા મળી હતી.

કેતન ટાટુ

એ ૧ , ગોયલ ટાવર્સ , મૈત્રી સોસાયટી સામે , ગુલબાઈ ટેકરા , અમદાવાદ -૧૫.

❖ કાબરી રામ ચકલી (Whitewinged Black Tit) હાલ ભુજ નજીક જોવા મળતી નથી, પરંતુ અમુક કાંટાળા જંગલોમાં હજુ જોવા મળે છે.

❖ તા. ૨૪, ૨૫, ૨૬ નવે. હું નાના રણમાં નાના હંજ ની

કોલોની જોઈ આવ્યો. ત્યાં જતાં રણમાં મોટા પતરંગા (Blue Cheeked Bee-eater) અને રણ ચંડુલ (Desert Lark) ઘણાં જોયાં. જીપ દ્વારા પ્રવાસ કરતાં રસ્તામાં અનેક વટેમાર્ગુ પંખીઓ (Passage Migrant) જેવાં કે મોટો શ્વેતકંઠ (Whitethroat), દિવાળી માખીમાર (Spotted Flycatcher) , કાશ્મીરી ચાસ (Kashmir Roller) , નાયણ પિદો (Rufous Chat) , કુહુકંઠ (The Cuckoo) વિગેરે જોયાં

યાયાવરમાં કુંજ (Common Crane) , શિયાળુ તારડિયુ (Common Swallow) , પથરાવ ગંદમ (Rock Bunting) , વૈયા (Rosy Pastor), ચટકી માખીમાર (Redbreasted Flycatcher) , કાબરો પિદો (Pied chat), બદામી લટોરો (Pale Brown) . ઘંટીટાંકણિયો (Hoopoe) વિગેરે જોયાં . સામખીયાળી નજીક મહાકાગ (Raven) પણ જોયાં.

❖ દરેક તાલુકામાં પાછળતરો વરસાદ થવાથી કચ્છના જળાશયોમાં આ વર્ષે સારું પાણી છે.

શાંતિલાલ વડુ

જૂના વાસ , મંદિરવાળો ખાંચો, જિ. કચ્છ , માધાપર , ભૂજ ૩૭૦૦૦૧.

❖ તા. ૧૮-૬-૯૮ ના રોજ તારાપુર ચોકડી પાસે આજુબાજુ નાં ખેતરોમાં ૨૫ જેટલા સફેદ ઢોક (White Stork) જોયાં. આ ઢોક શિયાળુ મુલાકાતી હોવાં છતાં જૂન માસમાં જોઈને આશ્ચર્ય થયું.

❖ ભાવનગર નજીક નારી રોડ, કુંભારવાડા પાસે રસ્તાની બંને બાજુ પાણી ભરાય છે, અને તે નીલ જલમુરઘા (Purple Moorhen) તથા શ્વેતપંખ જલમાંજર (Pheasant-tailed Jacana) માટે માળા બાંધવાની આદર્શ જગ્યા લાગે છે. ૫-૭-૯૮ ના રોજ ત્યાં ૧૫ જેટલા (Purple Moorhen) નીલ જલમુરઘા તથા તેટલા જ શ્વેતપંખ જલમાંજર (Pheasant tailed Jacana) જોયાં. કેટલાક માળા બાંધવા માટે ઘાસ વગેરે લઈ જતાં હતાં. સફેદછાતી સંતાકૂકડી, (Whitebreasted Waterhen) તથા જલમુરઘી (Moorhen) પણ જોવામાં આવી.

❖ એરોડ્રોમ રોડ પાસે રૂવા ગામ છે. ત્યાંથી આગળ જતા વરસાદી પાણીનાં બે-ત્રણ નાના મોટાં તલાવડાં રચાય છે. ૧૫-૮-૯૮ ના રોજ ત્યાં થોડાંક મોટાં હંજ (Flamingo) વીજળીના તાર પર બે-ત્રણ મોટાં પતરંગા , (Blue cheeked Bee eater) અને પાણી માં ૯ જેટલાં મોટાં તેજપર (Collared Pratincol) બેઠેલાં જોયાં. ભાવનગરમાં જોવા નહીં મળતાં, આ તેજ પર મેં હાથબના દરિયાકાંઠે જોયાં છે.

દર્શન અંધારિયા

૮૯૦-એ , મહિલા કોલેજ પાછળ , ભાવનગર - ૩૬૪૦૦૧.

❖ ઋતુપ્રવાસની શરૂઆતમાં આવનાર સારંગ કુળ (Crane family) ના પંખીઓમાં, ભાવનગરમાં મોટા ભાગનાં કરકરા (Demoiselle Cranes) હોય છે. છેલ્લા પાંચ વર્ષનો રેકોર્ડ જોઈએ તો તે સપ્ટેમ્બરનાં પહેલા અઠવાડિયામાં અચૂક ભાવનગર આવી જાય છે.

બાપાસાહેબ અને મોહિતભાઈએ આશરે ૧૦૦ જેટલી નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis) કુંભારવાડા પાસેના એક તળાવમાં જોઈ.

૧૫-૯-૯૮ ના રોજ મોહિતભાઈ તથા દર્શન પાંકડે રૂવાની સીમમાં ડોકામરડી (Wryneck), મોટા પતરંગા (Bluecheeked Bee-eater), તેમજ વગડાઉ ટિટોરી (Yellowwattled Lapwing) મોટી સંખ્યામાં જોયાં.

નવનીત ભટ્ટ

ખાંટ ૨૪, બ્લોક બી, 'માતૃસ્મૃતિ', બેક સાંસાવટી, નવા એરોડ્રોમ રોડ, ભાવનગર - ૧.

❖ બાજુમાં બાલાગામ છે, લગભગ ૩૨ કિ.મી દૂર. ત્યાંથી સમાચાર હતા કે એક સારસ યુગલ બે દિવસ દેખાયું હતું, પરંતુ હાલ નથી. મેં જાત તપાસ કરેલી.

રેવતુભા રાયજાદા

'ખંજન' રાજનગર, કેશોદ - ૩૬૨૨૨૦.

❖ શિયાળા સિવાય પક્ષી નિરીક્ષણનો અલગ જ આનંદ છે. પ્રજનન વિષે નાની નાની ઘણી વાતો જાણવા મળે છે.

ન્યારી - ૧ ડેમ આસપાસ ઘાસનાં મેદાનો છે. બહુ ઊંચું ઘાસ થતું નથી. પરંતુ એ મેદાનમાં ચંડૂલો (Larks) ની સંખ્યા ઘણી જોવા મળે છે. ઓગષ્ટ માસમાં ત્યાં મોટા ચંડૂલ (Creasted Lark) અને નાની પાનટીકટીકી (Streaked Fantail Warblers)ના માળા બનેલા જોયાં. તેનો માળો અદ્ભૂત રીતે ગોપનશીલ (Camouflage) હતો. ઘાસને જરાપણ વાળ્યા વિના એજ સ્થિતિમાં અંદર કરોળિયાના જાળાથી ગૂંથીને બનાવેલો. પ્રવેશ ઉપરથી હતો. તેમાં પાંચ ઈંડાં હતાં. ત્યારપછી એક વાર બચ્ચાં જોવાં પણ ગયો હતો.

❖ આજી - ૧ માં ચીયામાં રાખોડી ફડકફુટકી (Ashy Wren W.) અને લાલ મુનિયા (Red Munia) ની પ્રજનન રીતભાત (Breeding Behaviour) જોઈ. આ વખતે ત્યાં સુરંગી પાનબગલી (Chestnut Bittern) અને તપખીરી સંતાકૂકડી (Brown Crake) જોઈ. હમણાં તે જ વિસ્તારમાં અઠવાડિયા પહેલાં ડાંગર કરકરિયો (Paddyfield W.) ઓળખાયો. આ પક્ષીનાં વ્યાપ વિષે જાણવું છે.

❖ ૪-૧૦-૯૮ના રોજ 'ધર્મકુમારસિંહજી નેચર ક્લબ' દ્વારા એક મિટિંગમાં, ભાવનગર, શિયાળુ પક્ષી સર્વેક્ષણની બાબતે ગયો હતો. ત્યાંથી બપોરે વેળાવદર જઈ આવ્યા. ઘણી પટ્ટાઈઓ (Harriers) આવી ગઈ છે. તેઓએ રાતવાસો કરતી પટ્ટાઈઓની (Harriers) સંખ્યા ૩૦૦૦ જેટલી કહી. તેઓએ

ખડમોરની (Florican) માદા બે દિવસ પહેલા જોઈ હતી. આ વખતે કુલ ૩૯ ખડમોર નોંધાયેલ છે.

❖ ગિરનાર જંગલમાં પક્ષીનિરીક્ષણ

ગિરનારમાં સરકડીયા હનુમાનની જગ્યામાં ૨૨-૨૩ ઓકટો. દરમ્યાન મિત્રો સાથે ૨૪ કલાકનું રોકાણ કર્યું.

વડનાં ઊંચા ઝાડ નીચે, મંદિર આસપાસ, થોડા ફળ-ફૂલનાં ઝાડ અને પછી ફક્ત જંગલ.

જૂનાગઢથી મેદરડા બસમાં અને ત્યાર પછી છકડાની ઉબડ-ખાબડ નાળામાં પાણી ઉડાડતી મુસાફરી મજાની હતી. પહોંચ્યા જ વનલેલાંનાં અવાજો તથા અન્ય પક્ષીનાં કલરવથી વાતાવરણ ભરપૂર હતું.

દૂરબીન લઈને તુરંત નીકળી ગયો. મંદિર પાસે નજીકનાં નાળા તરફ ઊતરતાં જમણી તરફ વનરાઈ વચ્ચે થોડી ખુલ્લી જગ્યામાં એક પથ્થર પર બેઠો. શ્વેતનયના (White Eye), વનલેલાં (Jungle Babbler), બુલબુલ, દૂધરાજ (Paradise Flycatcher) દરજીડા (Tailor Bird), જાંબલી શકરખોરો (Purple Sunbird), શોબીગી (Iora), દેયડ (Magpie Robin), શ્યામશિર શ્વેતકંઠ, (Orphean Warbler) ખેરખટ્ટો (Indian Treepie) અધરંગ (Tickle's Flycatcher) વગેરે પક્ષીઓ જોયાં.

બીજે દિવસે સવારે ઝીણા બાવાની મઢી જવાના રસ્તે સિંહ-ટીપડાનાં સગડ (Footmarks) જોયાં, વળી બે નવાં પક્ષી નિહાળ્યાં. પર્વત પર દેવચકલી સાથે ઠેકડા મારતાં ચળકતાં ધૂળિયા રંગનો કચ્છી પિદો (Brown Rock Chat) અને પાન ફડકફુટકી (Plain Wren Warbler) જેવાં દેખાતાં, પરંતુ થોડા ભરાવદાર ૩-૪ ની ટોળીમાં સૂકા ઘાસ - ઝાડીમાં ફરતાં મોટી ફડકફુટકી (Jungle Wren Warbler) હતાં.

અશોક મશરૂ

'વાસુદેવ' ૧૫, ભકિતનગર સોસાયટી, રાજકોટ ૩૬૦૦૦૨.

❖ રેખાળી સુગરી (Streaked Weaver Bird) ના માળા રસ્તાની બાજુમાં ખાબોચિયામાં ચીયામાં પુષ્કળ છે. સુરત નજીક ઉપના પાસે ચારેક સારસ જોયાં, બાકી સુરત આસપાસ પાસ નથી.

❖ સુરત પાસે ઓલપાડ - કીમ રોડ પર સફેદડોક ઢોંક (Whitenecked Stork) જોયાં. વાડીમાં બપેયા આ વખતે બોલતા ખૂબ સાંભળ્યા. જોયાં પણ સારી રીતે.

❖ અહીં ૧૦ ફૂટ ઊંચી બોરડીના ઝાડ પર સફેદછાતી સંતાકુકડી (Whitebreasted Waterhen) એ માળો બાંધ્યો છે. ત્રણેક ઈંડાં સેવતી જોઈ. ઝાડ પર માળો પ્રથમ વખત જોયો. અહીં કોઝ વે પાસે ચારથી પાંચ કેચીપૂંછ વાબગલી (River Tern) ઊડતી જોઈ. નાના કલકલિયાનું પ્રજનન ચાલુ છે. પાંચેક ઈંડાં છે.

મુકેશ ભટ્ટ

'સારસ' ૧૦૧, ધરતી એપાર્ટમેન્ટ પાસે, ચંદન પાર્ક સામે, સિટિ લાઈટ રોડ, સુરત - ૭.

❖ આજે સાંજે ૫.૫૦ વાગ્યે સહજ રીતે માનવામાં ન આવે તેવું એક દ્રશ્ય જોયું. એક સાથે લગભગ ૧૬ થી ૧૭ પીળાશ પડતાં રંગનાં પક્ષીઓનું ટોળું મારા ઘરની બહાર લીમડાના ઝાડ ઉપર જોયું. પહેલાં તો માન્યું કે પીળક હશે. પણ એકી સાથે આટલા બધા મેં કદી જોયાં નહતાં. બે થી ત્રણ પક્ષીઓ પોતાની લાલ ચાંચ અને આંખથી ચાંચ સુધીની કાળી રેખાને લીધે પીળક તરીકે ઓળખ્યા. બાકીના પક્ષીઓનો રંગ સાવ પીળો નહતો. પાંખો અને છાતી પર આછી બદામી રેખાઓ હતી. કદાચ બચ્ચાં હોય કે માદા હોય, બરાબર ઓળખાણ ન થઈ. એક બીજા પાછળ મસ્તી કરતા ઊડતા હોઈ બચ્ચાં હોઈ શકે.

અત્યારે અમારા ઘરની આસપાસ લીમડાઓમાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં પાતળા અને પોપટી રંગના જીવડાં, જેને અમે કિલીપોપટ કહીએ છીએ, તે થાય છે. અને તે આ પક્ષીઓ ખૂબ ખાતાં હતાં.

એકી સાથે આટલા બધાં પીળક મારા માટે આનંદ જનક અને વિસ્મયકારક હતાં.

ધનશ્યામ જેબલિયા

જિ. રાજકોટ, મુ. જસદણ.

❖ બુલબુલનું મૃત્યુ

મેં '૯૮માં કોલેજમાં ઉનાળુ વેકેશન હતું ત્યારે, અમારા દરવાજા નજીક મેં એક બુલબુલનું બચ્ચું મરી ગયેલ જોયું. પહેલાં તો થયું કે એનું શું કરવું. પછી વિચાર આવ્યો કે સ્ટફ કરીને રાખીએ, પછી કોલેજ ખૂલે ત્યારે મ્યુઝીયમને ભેટ આપીશું. આ માટે અમારા ઘરના બગીચામાં જ ડિસેક્શન ચાલું કર્યું.

બગીચામાં બીજાં પક્ષીઓ સાથે લગભગ ૨૦ થી ૨૫ બુલબુલ ભેગા થઈ ગયા, અને બધા શોર મચાવવા લાગ્યા. કોઈ સાપ કે ઘિલાડી નીકળે અને જે રીતે કરે તેવી રીતે. પછી તો એક અઠવાડિયા સુધી મને બહાર જુએ એટલે શોર મચાવે.

આ બચ્ચાને સ્ટફ કરીને મેં એક બોક્સમાં મૂકી, તે અમારા રૂમના કબાટ પર મૂક્યું. આ રૂમનો એક બારી હંમેશા ખુલ્લી રહે છે. હવે કદી રૂમમાં ન આવતા બુલબુલ આ બોક્સ પાસે અંદર આવી અવાજ કરતા.

આ અનુભવથી મને એમ લાગ્યું કે શું આ પક્ષીઓને પણ આપણી જેમ પોતાનું કુટુંબ હશે અને તેમને પણ પોતાના પ્રિયજન ના મૃત્યુની આટલી અસર થતી હશે? મને એ લોકો પેલા બચ્ચાનાં મોત માટે જવાબદાર માનતા હશે?

❖ અમારા ફળિયામાં ઘણા મોટા ઝાડ છે. આંબો, જાંબુ, શીમળો, સરગવો, બદામ, જમરૂખી, દાડમ, સીતાફળ વગેરે.

હવે દરેક પક્ષીને મેં અલગ અલગ ઝાડ પર માળો કરતાં જોયાં છે. દરજી હંમેશા તેનો માળો સીતાફળીમાં જ બાંધે છે. ગયા વર્ષે તેણે સરસ માળો બનાવ્યો હતો. અને બે બચ્ચાં પણ હતાં. બચ્ચાં ઊડવાની તૈયારીમાં જ હતાં ત્યાં ઘૂંકિયાએ (Crow Pheasant) મારા દેખતાં જ એ બચ્ચાંને મારી નાખ્યા. મને દુઃખ થયું પણ આહાર શૃંખલા (Food Chain) નો નિયમ સ્વીકારીને મન મનાવી લીધું.

એક વાર આ પક્ષીએ જ મારી બેનને વીંછીથી બચાવી હતી.

વહેલી સવારે ખુલ્લા પ્લોટમાં અમે આંટો મારતાં હતા. ત્યારે તેના પગ આગળ એક મોટો વીંછી ડંખ મારવાની તૈયારીમાં જ હતો ત્યાં ઘૂંકિયાએ તેના પર શિકારીની જેમ ટ્રાટકી, મારી નાંખ્યો.

શીમળો ઘણો ઊંચો થાય છે. તેમાં છેલ્લા બે ત્રણ વર્ષથી કંસારો (Crimson Breasted Barbet) માળો બાંધે છે. એક પક્ષી અમારા બગીચામાં કાયમ હોય છે, અને જમરૂખની મોજ ઉડાવે છે. જમરૂખની ઋતુમાં ૨૫ થી ૩૦ કંસારા આવી જાય છે. મને લાગે છે, આ જોડી જ તેમને આમંત્રણ આપતી હશે.

છેલ્લા બે-ત્રણ વર્ષોથી ઘરની બાજુમાં જે પીપળો છે ત્યાં હરિયલ (Green Pigeon) આવે છે. તે પીપળાની પેપડી લઈને ખાવા માટે શિમળા પર બેસે છે, અને વિશિષ્ટ અવાજ કરે છે. ગઈ કાલે જ અમે ૨૦ થી ૨૫ ની સંખ્યામાં જોયાં.

કિશ્રાબા ગોહિલ

બોટની ડીપાર્ટમેન્ટ, સર પી.બી. ઈન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ સાયન્સ ભાવનગર

❖ સારસ અને લોક લાગણી

ગયા ચોમાસામાં વઢવાણ પાસેના એક ગામે તેમજ તરસમિયા અને વલભીપુર પાસે સારસનાં માળા મેં જોયાં, તરસમિયાના માળામાં બચ્ચાં પણ હતાં. ફરી ત્યાં ગયો ત્યારે માળો ખાલી હતો. તપાસ કરતાં જણવા મળ્યું કે ભાવનગરના કોઈ અશઘડ માણસે વીડિયોગ્રાફી માટે તે પંખીઓને ઊડાડતાં તે જોડી માળો છોડીને જતી રહી.

ગ્રામજનો સારસને પવિત્ર પંખી ગણીને તેનાં માળાં અને બચ્ચાંનું રક્ષણ કરે છે, પણ કોઈ કોઈ બેજવાબદાર શહેરીજનો પોતાના અહમ્ માટે વાત વણસાડી દે છે. ફરી આવું નથાય તેની અગત્ય ગ્રામજનોને સમજાવી અને જ્યાં પણ સારસનાં માળા હોય ત્યાં તેનું રક્ષણ કરવા જણાવ્યું.

વિશુભા રાઓલ

જી. એમ. ઈન્ડસ્ટ્રીયલ જવેલ્સ પ્રા. લી. વિક્ટોરીયા પાર્ક પાસેદેરી રોડ, ભાવનગર - ૧.

❖ પચરંગી શક્કરખોરો (Purplerumped Sunbird)

શ્રી રીપ્લે અને શ્રી સલીમ અલી જણાવે છે તે મુજબ પચરંગી શક્કરખોરાનો વ્યાપ દક્ષિણ ગુજરાત સુધી છે. મેં તેને રાજપીપળા વિસ્તારમાં જોયો છે. અમદાવાદમાં થલતેજના ટેકરા પર પર્યાવરણ શિક્ષણ કેન્દ્રની ઓફિસ આવેલી છે. પુષ્કળ વૃક્ષોવાળા તેના વિશાળ વિસ્તારમાં પણ શ્રી લલકુમાર ખાચરે આ વરસે પચરંગી શક્કરખોરાને જોયો. શ્રી લલકુમાર ખાચરે ગાંધીનગરમાં તેમના ઘરના બગીચામાં પણ આ વર્ષે તેને જોયો. આપણા રાજ્યમાં દક્ષિણ ગુજરાત સિવાય હોવાનો આ પહેલો રેકોર્ડ છે. બાદમાં એક મિત્રની મદદથી મને પણ એ પર્યાવરણ શિક્ષણ કેન્દ્રમાં જોવા મળી ગયો. આમ તે ભાઈબંધે હવે ગાંધીનગર અને અમદાવાદ સુધી પોતાની આણ વર્તાવી ગણાય.

લાલસિંહ રાઓલ

સી-૨, હરિઓમ એપાર્ટમેન્ટ, ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા પ્રેસ સામે, જીવરાજ પાર્ક, અમદાવાદ-૫૧

(શ્રી કંદર્પ કાદજુ ના સારસના માળાને ચીવટપૂર્વક અનુસરવાના સમાચાર મળતા અમે તેઓનો સંપર્ક કરી આ વિષેનો વિસ્તૃત અહેવાલ આપવા જણાવ્યું. તેઓએ એટલી જ ચીવટથી અમને એ વિષે લખીને આપ્યું .

સારસની સંખ્યા એ આપણાં જળપ્લાવિત ક્ષેત્રોની સંખ્યા અને ગુણવત્તાનો માપદંડ કહી શકાય . જળાશયોનો બચાવ અને તેની જાળવણી એ સારસના યોગક્ષેમની ચાવી કહી શકાય . તળાવ પૂરીને ત્યાં ઇમારત કેમ ચણવી પડે તે મારી સમજમાં નથી આવતું. આપણે આપણાં ગામનાં તળાવથી જ ' તળાવ બચાવો ' સુંબેશ શરૂ કરીએ તો ?

સારસ વિષેની વિસ્તૃત નિરીક્ષણ નોંધ મોકલતા રહેશો. રાજ્યમાં જુદા જુદા ભાગમાં સારસની હાલની પરિસ્થિતિનો થોડો ખ્યાલ તેનાથી મેળવી શકાશે. વન-ખાતા તરફથી અમુક જગ્યાએ હાલમાં થયેલી સારસની મોજણી તે દિશામાં ચોક્કસ વધુ પ્રકાશ પાડશે. - સંપાદક)

એપ્રિલ મહિનાની એક હુંફાળી સવારે જ્યારે થોળની પાળ પર બેસી , યાયાવર જળપંખીનાં છેલ્લાં છેલ્લાં જૂથની વિદાય નિહાળી રહ્યો હતો, ત્યારે દૂર-સુદૂર દેખાતાં સારસનાં મોટાં ટોળાએ મારા મનમાં એક બીજ રોપ્યું.

આવતા ચોમાસામાં એ વિશાળ સારસપ્રદેશમાં સારસનાં પ્રજનન વિષે વધુ જાતપાસ કરવી એ વાત મનમાં બેસી ગઈ. અમદાવાદથી લગભગ ૨૫ થી ૩૦ કિ. મી ઉત્તર પશ્ચિમે મહેસાણા જિલ્લામાં આવેલી આ પ્રદેશ થોળ તળાવ અને તેની આસપાસ આવેલાં નાનાં તળાવો, કાદવિયા વિસ્તારો તથા પાણીથી ભરેલાં ખેતરો અને પડતર જમીનને આવરી લે છે. અહીંનાં પાણીમાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં જોવા મળતાં ' નાળો ' નામના જંગલી વેલા અને ' ડીરો ' નામનું જંગલી ઘાસ સારસના પ્રજનનમાં, માળા બનાવવાથી માંડી બચ્ચાનાં ઉછેર સુધી ખૂબ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે.

આટલા મોટા પ્રદેશમાં માળા શોધવા મારે માટે અચરુ હતું. કોઈક ત્યાંનો જ જાણકાર રહેવાસી મળે એ જરૂરી હતું . અને ત્યાં ' જુહાભાઈ ' મળ્યાં. નાનો ખેડૂત પણ જગ્યાનો જૂનો જોગી હતો. પશુ-પંખી તો ઠીક ત્યાંનાં વૃક્ષોથી માંડી નાની નાની વનસ્પતિનું પણ તેમને ઊંડું જ્ઞાન હતું. જુહાભાઈની અદ્ભુત જાણકારી અને અનુભવે અમને માળા શોધવામાં મદદ કરી.

આ વર્ષે પ્રજનન ઋતુ ખૂબ લાંબી ચાલી કારણકે વરસાદનું કોઈ ઠેકાણું ન હતું. ત્યજાયેલા ત્રણ માળા જે અમે જોયા, તેમાં જુલાઈમાં પ્રજનન થયું હશે. ત્યારથી છેક ઓકટોબરના અંત સુધી પ્રજનન ચાલ્યું. આ સિવાયનાં બીજા ચાર માળા અમે શોધ્યા. જેમાંથી ત્રણમાં, ઓગષ્ટનાં બીજા અઠવાડિયામાં અને ચોથામાં સાટે. ના ત્રીજા અઠવાડિયામાં ઈડાં સેવવાનું ચાલુ થયું.

અમે માળાની જગ્યા , માળા , ઈડાં , તેનું સેવન, બચ્ચાં અને તેનાં ઉછેર વિષે ઝીણવટભરી નોંધ રાખી. મેં બે સ્વયંસેવક ભાઈઓ સાથે, અઠવાડિયામાં બેથી ત્રણવાર આ વિસ્તારની મુલાકાત લેવાનું ચાલુ રાખ્યું. જુહાભાઈની તો સતત વૉચ હતી જ.

❧ માળો - ૧

થોળ તળાવમાં જ ઘાસનાં ટીંબાં પર, આ માળો બચ્ચાં નીકળ્યાં બાદ અઠવાડિયામાં જ, પાછેતરા વધુ વરસાદને લીધે પાણીમાં ડૂબી ગયો હતો. માળાની જગ્યા એવી હતી કે ભૂચર શિકારી પ્રાણીઓથી રક્ષણ મળી રહે. પરંતુ પાણી બહું ઊંડું ન હોવાને લીધે ત્યાંથી ઢોર પસાર થાય તો તેને નુકસાન થઈ શકે તેમ હતું. વળી જેમ છેલ્લે થયું તેમ, પાણીની સપાટી જરા પણ વધે તો માળો ડૂબી જવાનો ભય હતો. તળાવની પાળ પરના માણસોની હાજરી અને અવરજવરથી પણ તેને સતત ખલેલ પહોંચ્યાં કરતી.

આ માળાનાં બંને ઈડાંમાંથી બચ્ચાં થયાં. માદા સારસ સાથે બચ્ચાં એક અઠવાડિયા સુધી જોઈ શકાયાં . ત્યાર પછી ત્યાંના સ્થાનિક લોકોએ કહ્યું કે બચ્ચાં જીવતાં છે પણ અમે જોઈ શક્યા નહીં . તેનું કારણ કદાચ એ હતું કે માળો, પાણીની સપાટી વધતાં ડૂબી ગયો અને આસપાસ બચ્ચાં સંતાઈ શકે તેટલી વનસ્પતિ ન હતી, એટલે મા-બાપ બચ્ચાંને લઈને બીજે જતાં રહ્યાં હોય.

❧ માળો - ૨

થોળ તળાવથી છસો -સાતસો મીટર દૂર કુદરતી કાદવિયા પ્રદેશમાં. કાદવિયા વિસ્તારને લીધે માણસો તરફથી કોઈ ભય ન હતો, પરંતુ ઢોર ચરવાનું આસપાસ ચાલું હતું.

આ માળામાં બે ઈડાં હતાં પણ એક જ બચ્ચું જોવા મળ્યું . અઠવાડિયા પછી આ કુટુંબ પણ ચાલી ગયું, કારણકે પાછળથી ખૂબ જ વરસાદને લીધે માળો ડૂબી ગયો હતો.

❧ માળો - ૩

ગામ ભણી જતાં રસ્તાથી ૫૦ મી. દૂર એક પાણી ભરેલા પડતર પ્લોટમાં. રસ્તાથી નજીક હોવા છતાં તેનું સ્થાન એવું હતું કે કોઈ પ્રકારનો ભય ન હતો.

બંને ઈડાંમાંથી બચ્ચાં નીકળ્યાં. આ બંને બચ્ચાં કુલ ત્રણ અઠવાડિયા સુધી જોયાં, અને બે મહિના સુધી હજુ તેઓ મા-બાપની સાથે ફરતાં હતાં, એવા સમાચાર મળ્યા. આ માળા નીચો તરફ ઊંચા જંગલી ઘાસ અને 'નાળો' વેલાનું આચ્છાદન મળવાથી પંખીઓને છૂપાવાની જગ્યા સારી હતી. આસપાસ ખોરાક પણ હતો, એટલે લાંબા સમય સુધી તેઓને જોઈ શકાયાં.

❧ માળો - ૪

એક છૂટા નાના તળાવડામાં , ' નાળો ' અને ઘાસથી બનેલા નાના બેટ પર. જગ્યા એવી હતી કે માણસ કે ઢોરથી કોઈ ભય ન હતો. પણ ખોરાક માટે બચ્ચાં ને ૧ થી ૧.૫ ફૂટ ઊંડા પાણીમાં થઈ કાંઠા સુધી દરરોજ સવારે જવું પડતું, અને સાંજે પાછા આવવું પડતું. એક બચ્ચું બે દિવસ પછી ઘસડાઈને ચાલતું જોયું ૧૮ દિવસ

સુધી તેને જોઈ શક્યા. પછી એક દિવસ માળા પાસે મરેલું જોવા મળ્યું. કદાચ પાણીમાંથી પસાર થતાં ફસડાઈ પડ્યું હશે. શરીર પર કોઈ ઈજા ન હતી એટલે મૃત્યુનું ચોક્કસ કારણ ન જાણી શકાયું.

દરેક પ્રજનન કરતી જોડી પોતાની સીમા નક્કી કરતી અને ખાસ પ્રકારની ચેષ્ટા અને વર્તનથી તેની જાણ કરતી.

ઈડાંનું સેવન બંને પંખી વારાફરતી કરતાં. ડ્યુટી બદલાય ત્યારે બંને મળીને ખાસ પ્રકારનું નૃત્ય કરતાં દેખાતાં. બંને, અવાજ કરી એકબીજાને જરૂર પડે બોલાવી શકે તેટલું જ અંતર રાખતાં.

૩૦-૩૨ દિવસના સેવન પછી બચ્ચાં નીકળતાં. બચ્ચાંનાં શારીરિક લક્ષણોમાં એક નોંધનીય વસ્તુ એ હતી કે તેઓની પાંખો શરીરનાં પ્રમાણમાં ખૂબ નાની હતી. આ લાક્ષણિકતા અમને બીજા પક્ષીનાં બચ્ચાં કરતાં થોડી જુદી લાગી. શરૂઆતનાં થોડાં દિવસ માળામાં રહ્યાં બાદ બચ્ચાં મા-બાપ સાથે ફરતાં. પણ મા-બાપનો કોઈ પણ ચેતવણીનો કોલ સંભળાય તો નાસવાને બદલે તે જ જગ્યાએ સ્થિર થઈ જતાં. ત્રણ અઠવાડિયા સુધી, ભયજનક પરિસ્થિતિમાં, તેઓ ગોપનશીલ(Camouflage) થવાનો પ્રયત્ન કરતાં. તેમ ન થઈ શકે એવું હોય તો જ મા-બાપ સાથે દોડીને ભાગવાનો પ્રયત્ન કરતાં.

માદા સારસ બચ્ચાંની દેખરેખ વધુ રાખતી જ્યારે નર ચોકીનું કામ કરતો. બચ્ચાં માદા સારસની નજીક રહીને ખોરાક લેતાં. મા, બચ્ચાંને ખોરાક શોધી આપવામાં મદદ કરતી.

ભય હોય ત્યારે મા-બાપ માળાથી દૂર જઈ ચીસો પાડતાં અને વિશિષ્ટ ચેષ્ટાઓ કરતાં. તેમનો હેતુ માળા અને બચ્ચાંથી આગંતુકનું ધ્યાન બીજે દોરવાનો લાગ્યો. એકવાર એક પક્ષીએ ગાયની સામે ચાલી, ચીસો પાડી, ગાયને હાંકી કાઢી. ભયજનક સ્થિતિ માં જુદા જુદા પ્રકારનો અવાજ કાઢી આગંતુકને દૂર હટાવવાનો પ્રયત્ન કરતાં. શિયાળ અને જંગલી બિલાડાનો તેમને ભય રહેતો હશે તેવું લાગ્યું.

આ આખી ઘટના અને અમારી મહેનત લાભદાયી રહી, કારણકે આવા અદ્ભુત પક્ષીને નજીકથી જોવા -જાણવાનો લહાવો મળ્યો. લાંબા સમય સુધી બચ્ચાંને જોઈ ન શક્યા તેથી થોડી નિરાશા થઈ.

'સારસ' ની સંખ્યા ચિંતાજનક રીતે ઓછી થઈ રહી છે, અને જંગલ -ખાતાની છેલ્લી ગણતરી તેનો પુરાવો છે. વધતો જતો વસ્તી વધારો, પડતર જમીન અને જળાશયો પર ખેતીનું દબાણ વગેરે તો

રહેવાનાં જ. આ બધાં પરિબળોને સ્વીકારીને રસ્તો કાઢવો પડશે.

તાત્કાલિક પગલાં અને લાંબા ગાળાની યોજના અંગે થોડાં સૂચનો કરું છું.

❖ તાત્કાલિક પગલાં.

(૧) માહિતી મેળવવી:- સારસની સંખ્યા, તેઓની ઉપસ્થિતિ વિષે જાણકારી, સ્થાનિક સ્થળાંતર, ખોરાકની જગ્યાઓ, પ્રજનનની પ્રક્રિયા, બચ્ચાંનો ઉછેર અને તેમનાં જીવવાની શક્યતાઓ વગેરે વિષે જરૂરી માહિતી એકત્ર થવી જાઈએ.

(૨) અભ્યાસ માટે જુદા જુદા વિભાગોમાં વિસ્તારને વહેંચી નાખવો જોઈએ.

(૩) દરેક વિભાગ, જેઓને આ વિષયમાં થોડું જ્ઞાન અને સમજ છે તેવા સ્વયંસેવકોને સોંપી દેવો જોઈએ.

(૪) સ્થાનિક વ્યક્તિ કે જૂથનો આ કાર્યમાં સહકાર મેળવવો જોઈએ. તેઓને આ પ્રવૃત્તિમાં સાંકળી રાખવા જુદા જુદા સ્વરૂપે પુરસ્કાર આપી શકાય.

(૫) અભ્યાસજૂથો વચ્ચે સંવાદ રાખવો જોઈએ.

આવી નોંધ કાયમી ધોરણે રખાવી જોઈએ. લાંબા સમયની વ્યૂહરચના નક્કી કરવા માટે તે ખૂબ જ ઉપયોગી બની શકે.

❖ લાંબા ગાળાની યોજના

(અ) બચી ગયેલા પક્ષીનાં રહેઠાણોની સંપૂર્ણ સુરક્ષા ખાસ કરીને જળપ્લાવિત ક્ષેત્રો આવરી લેવાવાં જોઈએ.

(બ) લોકજીવનમાં વણાઈ ગયેલી 'સારસ' પ્રત્યેની લાગણીની ભાવનાને વધુ જાગૃત કરવી જોઈએ.

(ક) ગ્રામિકક્ષાએ નિર્ણય કરતી સંસ્થા - જેવી કે ગ્રામપંચાયત - ને આ પ્રવૃત્તિમાં સાંકળવી જોઈએ. તેઓનો સહકાર જરૂરી છે. એ સિવાય ગામનાં તળાવો નહીં બચાવી શકાય.

(ડ) ગ્રામજનો તથા વિદ્યાર્થી ઓ માટે વિષયની જાણકારી મળે તેવી માહિતી સામગ્રી, અભ્યાસક્રમ નક્કી થવા જોઈએ.

(ઈ) ગ્રામજનોનો સહકાર મેળવવા તેમને મદદરૂપ વિવિધ યોજનાઓ ચાલુ કરી શકાય.

પ, સારથી રો હાઉસ, સુભાષ થોક પાસે, મેમનગર, અમદાવાદ-૫૨

(સંપાદકીય... અનુસંધાન પાના ૩થી)

પક્ષીપ્રેમીએ તો એ વાત ન જ ભૂલવી જોઈએ.

અને છેલ્લે : 'વિહંગ' નિ: શુલ્ક રહેવાનું પસંદ કર્યું છે. તેમાં બે હેતુ છે. એક તો થોડું 'દફતરી' જવાબદારીમાંથી બચી શકાય અને બીજો, કે અમારે વાયકોના બહોળા વર્ગ સુધી પહોંચવું છે. જેને જોઈએ છે તેને પહોંચાડવું છે અને જેને વિશેષ રસ નથી તેને સામેથી જણાવવું છે. આપનો શુભેચ્છા ફાળો આવકાર્ય છે. ('વિહંગ'ના નામે ચેક અથવા ડ્રાફ્ટ મોકલવો) જગ્યાને અભાવે, રૂ. પાંચસો કે તેની વધુ ફાળો આપનારના નામ જે તે અંકમાં પ્રકાશિત કરીશું.

'વિહંગ', લેખક કે ફોટોગ્રાફરને પુરસ્કાર આપવા શક્તિમાન નથી. અમે તેમનો હૃદયપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ.

'નિરીક્ષણ-નોંધ' એ 'વિહંગ'નું હાર્દ છે. અમને ઉમળકાભરે ઘણી બધી નોંધ મળી છે. હવે પછી પણ આપની પક્ષીનિરીક્ષણની રસપ્રદ નોંધ તથા અહેવાલ મોકલતા રહેશો.

'વિહંગ' ને ઘણાં બધાં પ્રોત્સાહક પ્રતિભાવો મળ્યાં કરે છે. 'વિહંગ' માટે જ્યારે પણ કોઈ 'આપણું વિહંગ' સંબોધે છે ત્યારે ગળાગળા થઈ જવાય છે. આપણાં સૌમાંનો પ્રકૃતિપ્રેમી એકજૂથ થઈને પક્ષીસંરક્ષણની દિશામાં કાર્યાન્વિત થાય એ 'વિહંગ' નાં મુખ્ય ધ્યેયનો સાક્ષાત્કાર છે.

ગુજરાતનાં અતિ મહત્વનાં આંગળીના વેઢે ગણી શકાય તેવા જળાશયોમાંનું એક, એટલે ગુજરાતના સૂકા, અછતગ્રસ્ત અને વારંવાર ઢુકાળની પરિસ્થિતિના ભોગ બનતા એવા બનાસકાંઠા જિલ્લાના સાંતલપુર તાલુકાના કોરડા અને વાવ તાલુકાના સોનેથ ગામની વચ્ચે આવેલું મોઢું કુદરતી જળાશય - કોરડા સંઢેર. તેની ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં વધુમાં વધુ લંબાઈ છ કિ. મી. જેટલી છે. પૂર્વ પશ્ચિમ દિશામાં પહોળાઈ ૬.૫ કિ. મી. જેટલી છે. ઉત્તરના ભાગમા સોનેથ પાસેનો જળાશયનો વિસ્તાર ગોબાકાર છે. અહિ જળાશયની પહોળાઈ ૩ કિ.મી. જેટલી છે. દક્ષિણ દિશા તરફ જતાં પહોળાઈ વધી ૬.૫ કિ.મી. જેટલી થઈ જાય છે અને વધારે દક્ષિણ દિશા તરફ જઈએ તો તે ઘટીને ૨.૫ કિ. મી થાય છે. અને છેવટે છેડે સાંકડો થઈ જાય છે.

ઉત્તર અને પૂર્વ દિશામાંથી નાનાં મોટાં અનેક ઝરણાં સંઢેરમાં પાણી ઢાલવે છે. જ્યારે લોઢરા, ઝંડાળા તથા ગઢાની સીમમાંથી તેમજ સાંથલીની સીમમાંથી વો નદી ઢ્વારા આ સંઢેરમાં પાણી આવે છે.

આવા અછતગ્રસ્ત વિસ્તારમાં કે જેઢસ વર્ષમાં ત્રણ વર્ષ ઢુકાળનો ભોગ બને છે, ત્યાં આવેલું મોઢું કુદરતી જળાશય કેવી રીતે હોઈ શકે? કોરડા સંઢેર એ ભૂતકાળની કોઈ મહાનદીના પ્રવાહની અવશેષરૂપ નિશાની છે. બનાસકાંઠા જિલ્લાના વાવ, થરાઢ, તથા સાંતલપુર તાલુકાનો આ વિસ્તાર સરસત કાંઠા ના નામે જાણીતો છે. તેથી આપણે એમ કહી શકીએ કે કોરડા સંઢેર એ વેદિક સરસ્વતીના વિશાળ પ્રવાહની નિશાની રૂપ ગર્ત છે.

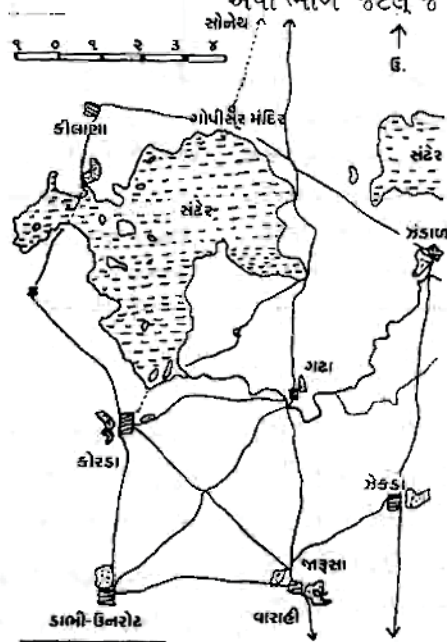
ચોમાસા ઢરમ્યાન તથા ત્યારબાઢ ચાર મહિના એટલેકે લગભગ ફેબ્રુઆરી સુધી સંઢેરમાં પાણી મીઢું રહે છે. ત્યારબાઢ પાણી

ભાંભરું બની છેવટે ખારાશ વધતાં ખારું બની જાય છે. આજથી પચ્ચીસ ત્રીસ વર્ષ પહેલાં અહીં લગભગ બારેમાસ વહેતું ઝરણું રહેતું. પરંતુ આ વિસ્તારમાં રાજય સરકાર ના જંગલ ખાતા ઢ્વારા ગાંડા બાવળનું વાવેતર મોટા પાયે કરવામાં આવ્યું. વળી કુદરતી રીતે પણ આ બાવળનો ફેલાવો મોટા પ્રમાણમાં થતાં આ બારમાસી પ્રવાહ વહેતો બંધ થઈ ગયો. હવે ચોમાસામાં વરસાઢનો સમય બાઢ કરતાં લગભગ આ ઝરણું સૂકું જ રહે છે.

સંઢેરમાં જે વર્ષે સારું, સામાન્ય ચોમાસુ હોય તે વર્ષે પાણી હોય, નહીં તો કોરુંકટ! પાણી હોય તો ખૂબજ મોટી સંખ્યામાં પક્ષીઓ જોવાનો લ્લાવો મળે છે.

અહીં જોવા મળતા પક્ષીઓમાં ગુલાબી પેણ (Rosy Pelican), નાના તથા મોટાં હંજ(Flamingo)ક્યારેક તેના નાનાં બચ્ચાં સાથે, ચમચા(Spoonbill), ઉલટી ચાંચ(Avocet), કાજિયા (Cormorant) નાના તથા મોટા, કબૂત બગલા (Grey Heron), મોટા ધોળા બગલા(Large Egret), વચેટ ધોળા બગલા(Median Egret), નાના ધોળા બગલા (Small Egret), ઢરિયાઈ બગલા (Reef Heron), પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork), પિયાસણ

(Wigeon), ટીલિયાળી બતક (Spotbill), સારસ (Sarus), રાખોડી કારચિયા (Common Pochard), ભગતડા (Coot), ગજપાઉં (Blackwinged Stilt), રાતાપગ (Redshank), લીલાપગ (Greenshank), લડાખી ધોમડો (Brownheaded Gull), શ્યામશિર ધોમડો (Blackheaded Gull) વિગેરે બહુજ મોટી સંખ્યામાં જોવા મળે છે. શિયાળુ ગણતરી માટે જ્યારે હું, ડો. બકુલભાઈ ત્રિવેઢી, શ્રી પરાગ ભગઢેવ, શ્રી ઢિલહાસ ભાઈ જાફરી તથા શ્રી ઉઢય વોરા સાથે ૧૯૯૪ ના જાન્યુઆરી ની ૧૫ તારીખે કોરડા સંઢેર ગયો હતો ત્યારે અમે ત્યાં ૩૩૩૨૦ જેટલા પક્ષીઓ જોયા હતા. આમાં નોંધપાત્ર કહી શકાય તેવાં પિયાસણ ૩૦૫૦, રાખોડી કારચિયા ૩૬૪૦, અન્ય બતકો, ભગતડાં ૧૦૯૨૦, ગુલાબી પેણ ૨૫૦૦ જેટલાં હતાં. આ ગણતરી પણ આખા જળાશયની નથી. અમે આશરે અર્ધા ભાગ જેટલું જ ફરી શક્યા હતા

મુલાકાત લેવાનો સમયગાળો સપ્ટેમ્બર મહિનાથી માર્ચ મહિના સુધી ગણી શકાય. ઢુકાળના વર્ષોમાં પાણી નથી પણ હોતું. તો વળી વર્ષું સારું ચોમાસુ હોય તો બારે મહિના પાણી રહે છે. ૧૯૯૭-૯૮ માં બારેમાસ પાણી રહ્યું હતું.

કોરડા સંઢેર જવા માટે બનાસકાંઠા જિલ્લાના રાધનપુર કે વારાહી ગામે એસ.ટી. બસ ઢ્વારા કે રલવે ઢ્વારા પહોંચી, ત્યાંથી બસ ઢ્વારા જઈ શકાય છે. રાધનપુર કોરડા વાયા વારાહી બસ સેવા ઉપલબ્ધ છે. પોતાના વાહનમાં જવું હોય તો નેશનલ હાઈવે નં. ૧૫ ઉપર, રાધનપુરથી કંડલાના રસ્તે વારાહીથી જઈ શકાય. વારાહીથી કોરડા સુધીનો પાકો ડામરનો રસ્તો છે. કોરડાથી સંઢેર એક કિ.મી. ઢૂર છે. આ રસ્તો કાયો છે, તથા બને તરફ ગાંડા બાવળ છવાયેલા છે. મેટલ નાંખેલ હોવાથી તથા ચોમાસામાં ધોવાણ થયેલ હોવાથી ઘણી વખત સંઢેર સુધી વાહન લઈ જવામાં મુશ્કેલી નડે છે. વળી બાવળની કાંટ પણ અનેક સ્થળે નડતરરૂપ બને છે. પગે ચાલીને જઈ શકાય.

આ સિવાય રાધનપુરથી મોરવાડા રોડ પર વાવ તાલુકાના સોનેથ ગામથી પણ સંઢેરના ઉત્તર ભાગમાં જઈ શકાય. સોનેથ ગામથી દક્ષિણમાં ચાર કિ.મી. ના અંતરે ગોપીસર મહાઢેવનું મંઢિર છે. અહીં ઢર વર્ષે મેળો ભરાય છે. હાલના નવા મંઢિરની બાજુમાં સાતમી સઢીનું એક જૂનુ મંઢિર ખંડિયેર હાલતમાં અવશેષ રૂપ જોઈ શકાય છે. આ મંઢિરથી ૫૦૦ મીટરના અંતરે આ સંઢેર આવેલ છે. પરંતુ સોનેથથી આ મંઢિર સુધીનો રસ્તો કાયો અને ખૂબ જ રેતાળ છે જેથી વાહન ફસાઈ જવાની શક્યતા રહે છે.

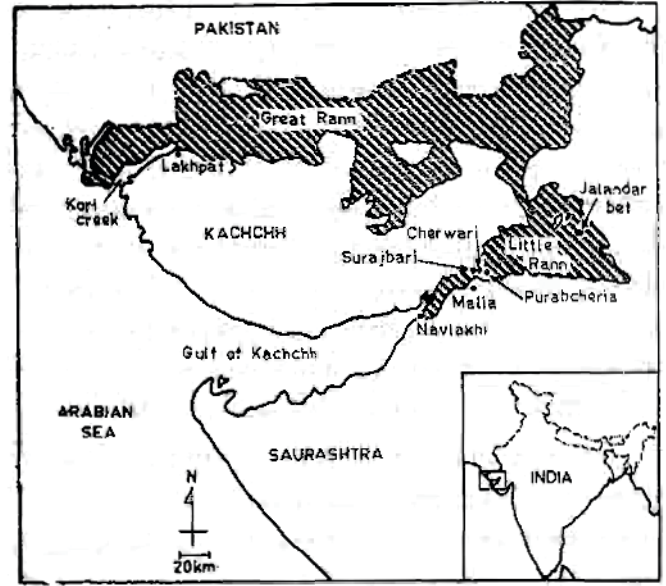
મંઢિરના પૂજારી તથા તેમના કુટુંબીજનો બહારના પ્રવાસીઓને આવકાર આપે છે, અને પ્રેમથી યા પાણી ઢ્વારા આગતાસ્વાગતા કરે છે. આવી મહેમાનગતિ માણવી એ પણ એક લ્લાવો છે.

અહીં આટલાં મોટા પ્રમાણમાં પક્ષીઓ આવે છે. વળી, સંઢેર

કચ્છમાં નાના હંજના પ્રજનનની તવારીખ :-

- ❖ સ્વ શ્રી સલીમઅલી ને સ્વ શ્રી શિવરાજકુમાર ખાયરે જાન્યુ - ૧૯૭૪ માં કચ્છનાં મોટા રણમાં ફ્લેમિંગો સિટીમાં , મોટા હંજ સાથે નાના હંજનું પણ પ્રજનન નોંધ્યું. લગભગ ૨ થી ૫ હજાર પક્ષીઓની વસાહત જોવા મળી.
- ❖ ફેબ્રુ-૧૯૮૪ માં નવલખી પાસે એસ. ડી. જાડેજા , પી. મુનીસ અને શી. બ્રીગ્સે ઊડી ન શકે તેટલાં નાનાં (juveniles) પક્ષીઓ જોયાં.
- ❖ ડીસે. ૧૯૮૪ માં તેજ મુંદકુરે નાના રણમાં જલંદર બેટની ઉત્તર પશ્ચિમે લગભગ ૪૬૦ પક્ષીઓ સાથે પચાસેક નાનાં (juveniles) પક્ષીઓ જોયાં.
- ❖ જાન્યુ ૧૯૮૫ માં શ્રી ઉદય વોરાએ કચ્છનાં નાનાં રણમાં કોપરાની ગામથી ૧૦ કિ.મી ઉત્તરે, પુંગ બેટ તરફ , લગભગ ૧ કિ.મી X ૩.૫ કિ.મી વિસ્તારમાં ફેલાયેલી ૧૦૦૦૦ માળાની વસાહત જોઈ. તેમાં ઘણાં માળામાં ઈંડાં હતાં. પક્ષીઓની વસાહત મોટા હંજની છે કે નાના હંજની તે નક્કી કરી શકાયું ન હતું. શ્રી વોરાએ અગરિયા ભાઈઓ પાસેથી જાણ્યું હતું કે ત્યાં ૧૯૮૦ થી આ પક્ષીઓ પ્રજનન કરે છે.
- ❖ માર્ચ ૧૯૮૬થી જુલાઈ ૧૯૮૮ સુધીમાં , નાના રણમાં કચ્છનાં અખાત પાસે. સુરજબારી અને ચેરવારી વિસ્તારની શ્રી તેજ મુંદકુરે લગભગ ૬ વખત મુલાકાતો લીધી. તેઓએ વધુમાં વધુ ૨૮૮ માળા જોયાં. જુદા જુદાં સમયે નાના ફ્લેમિંગોની સંખ્યા શૂન્યથી ૧૬૦૦૦ સુધીની હતી. કોઈ મુલાકાત વખતે ઈંડા મુકાયાં નહતા. આમ, તેજ મુંદકુરે પ્રજનનની જગ્યા ની નોંધ લઈ શક્યા , પરંતુ પ્રજનનની નોંધ ન કરી શક્યા. શ્રી તેજને માછીમારોએ કહ્યું હતું કે અમારી

છેલ્લી બે પેઢીથી અહીં પ્રજનન થાય છે.

- ❖ ૨૩મી ઓગષ્ટ ૧૯૮૮ માં શ્રી શબ્દિર મલિક દ્વારા, નાના રણમાં , જલંદર બેટની પશ્ચિમે લગભગ ૩૦૦૦૦ માળાની વસાહતમાં નાના હંજનાં પ્રજનનની નોંધ થઈ.

રણમાં ગુલાબ

મને યાદ છે કે મુંબઈની એક હોસ્પિટલમાં જસદણના દરબાર સાહેબ શ્રી શિવરાજકુમાર ખાયરને હું મળવા ગયો ત્યારે તેમના છૂટા પડતી વખતના શબ્દો હતાં કે , “ નાના રણમાં નાના હંજનું પ્રજનન સ્થળ શોધવા માટે વધુ ઘનિષ્ઠ પ્રયાસોની જરૂર છે અને હું એ વિસ્તારનું અવકાશી સર્વેક્ષણ કરવા માટે એક હવાઈ જહાજની વ્યવસ્થા કરું છે. ” દુભાગ્યે એ પછી તરત જ આપણે તેમને ગુમાવી દીધાં અને ત્યાં અમારાં નિર્ધારિત સહપ્રયાસ પર પૂણીવિરામ આવી ગયો.

આ વર્ષે અગરિયાઓએ એક દિવસ મને કહ્યું કે આઠમના મૂહુર્ત વખતે જ્યારે તેઓ ગયા ત્યારે લાખાનાં જાનેયાનું (નાના હંજ- લાખો ફુલાણી ઉપરથી) એક મોટું ટોળું તેમણે જોયું . રોમાંચિત થઈને તરત બીજે દિવસે (૨૩-૮-૮૮) સવારે અમે, ટ્રેક્ટર લઈ તેમણે ચીથેલી દિશામાં નીકળી પડયાં. મૂહુર્તમાં હતા તેવા થોડા અગરિયાઓને સાથે રાખ્યા . અમે ખૂબ ધીમી ગતિએ આગળ વધ્યા . રણની લપસણી સપાટીને વળગી રહેવાનું , ટ્રેક્ટર માટે પણ અતિ મુશ્કેલ હતું. અમે પચીસેક કિ.મી કાચબાની ગતિથી કાપ્યા. ત્રણ કલાક થયાં. અને ત્યારે દૂર ક્ષિતિજ ઉપર એક ગુલાબી રેખા દેખાઈ . જેમ નજીક ગયાં, તેમ એ રેખા એક ગુલાબી જાજમમાં ફેરવાઈ ગઈ, જાણકે સમગ્ર વિસ્તારમાં ગુલાબની પાંખડીઓનો છંટકાવ થયો હોય ! અમે બરાબર નિશાન પર હતાં તેની ખાત્રી થઈ. ખૂબ મોટી સંખ્યામાં હંજ હતાં. લગભગ સો મીટર દૂર જ્યાંથી માટીનાં ઢૂવા પર હંજ બેઠેલાં સ્પષ્ટ જોઈ શકાયાં ત્યાં ટ્રેક્ટર ઊભું રાખ્યું. મોટાં

મલિક એમ. એસ.

(અનુ. ડૉ.બકુલ ત્રિવેદી)

ભાગનાં પક્ષીઓ માળા પરથી , પાંખ ફફડાવી ને અણગમો વ્યક્ત કરતાં ખસી ગયાં, જાણે કે અમને કહેતા હોય કે ચાલ્યા જાઓ અમને ખલેલ ન પહોંચાડો.

ટ્રેક્ટર ઉપરથી, નજીકના વિસ્તારમાં લગભગ ૨૦૦૦ પક્ષીઓ દેખાયાં. બંને બાજુ એ લગભગ ૫ કિમી. વિસ્તારમાં પ્રસરેલી આવી ઘણી વસાહતો (colony) હતી પણ તેઓને ખલેલ ન પહોંચાડવાના હેતુથી બીજી કોઈ વસાહતની નજીક અમે ન ગયાં. અમારી નજીકની વસાહતની પાસે જઈને નિરીક્ષણ કર્યું . લગભગ બધાં માળા સીધી લીટીઓમાં હતાં. મીઠાની કપારીઓના (Salt pans) પાળાનો પક્ષીઓએ ઉપયોગ કર્યો હતો. કદાચ માળા બનાવવાની મહેનત ઓછી થાય એટલે ! આ મુખ્ય વસાહતની બાજુમાં બે નાની વસાહતો હતી. એ બેમાંની એકમાં મેં ૩૯ માળા ગણ્યાં . તેમાંના ચારમાં બચ્યાં હતા, અને બાકીના દરેકમાં એક ઈંડું હતું . આવી નાની અને મોટી વસાહતો સમગ્ર વિસ્તારમાં પ્રસરેલી હતી. એક અંદાજ પ્રમાણે કુલ ૨ લાખ જેટલાં પક્ષીઓ પ્રજનન કરતાં હતાં. પ્રજનન કરતા બધાંજ પક્ષીઓ નાના હંજ હતા. જો કે થોડાં મોટા હંજ બાજુમાં ઊભેલાં જોયાં , પણ એ સિવાય અન્ય કોઈ પક્ષીઓ નહતાં.

૨૪-૮-૮૮ નારોજ હું અને મારો પુત્ર ધનરાજ, ત્યાં ફરી વાર ગયા . આ ૨૪ કલાકમાં તો પેલી નાની વસાહતમાંનાં ઈંડામાંથી બચ્યાં બહાર આવી ગયાં હતાં. હવે માત્ર ચાર જ માળામાં ઈંડાં

હતાં. બાકીનાં બધામાં તાજાં જ બહાર નીકળેલા , મેલાં ધોળા રંગનાં અને શરીરના પ્રમાણમાં મોટાં કદનાં, લાગતાં ગુલાબી ચાંચ અને પગ ધરાવતાં બચ્ચાં હતાં.

ધ્યાન ખેંચે તેવી એક બાબત એ હતી કે આટલી નાની ઉંમરે પણ એ બચ્ચાં, માણસ નજીક આવતાં માળા પરથી ઊતરીને દૂર જવાનો પ્રયત્ન કરતાં હતાં. આ પાઠ આપણને ૧૯૯૧માં શીખવા મળ્યો હતો, ત્યારે કચ્છના મોટા રણમાં આવી વસાહત મળી હતી અને ત્યાં થોડી ઓછી મુશ્કેલી થી જઈ શકાતું હતું એટલે આપણા

થકી ત્યાં પક્ષીઓ વસાહત છોડીને ચાલ્યાં ગયાં. મને લાગે છે કે આ ખૂબજ મહત્વની વાત છે. પક્ષીનિરીક્ષણ માટે જઈએ, ખાસ કરીને પ્રજનનની જગ્યાએ, ત્યારે આપણે કોઈ રીતે તેમને ખલેલ ન પહોંચાડીએ.

આ પહેલો આટલો ફળદાયી પ્રયાસ હતો કે જેમાં અમે આવી મોટી વસાહત શોધી શક્યા. હું આશા રાખું છું કે આપણે એ વિસ્તારને એટલો સુરક્ષિત રાખી શકીએ કે આ પક્ષીઓ દર વર્ષે ત્યાં આવે.

વાયા : દસાડા, જિ. સુરેન્દ્રનગર, ઝૈનાબાદ - ૩૮૨૭૫૧

શ્રી મલિકની ૨૩મી ઓગષ્ટની વસાહતની મુલાકાતનાં સમાચાર બાદ, વનખાતાના શ્રી એચ. એસ. સિંગ, શ્રી દેવજીભાઈ ધામેચા તથા શ્રી રિશાદ પરવેઝે તે સ્થળની મુલાકાત લીધી.

તેઓનાં જણાવ્યા અનુસાર આ નવી વસાહત નાનાં રણમાં જલંદરબેટની પશ્ચિમે વચ્છરાજ સોલંકી બેટથી ૨૦ કિ.મી. દૂર આવેલી છે. તેઓને મીઠાનાં અગરોમાં આશરે ૨૫૦૦૦ ઈંડાં , ૩૫૦૦૦ બચ્ચાં અને ૭૦૦૦૦ પક્ષીઓ જોવાં મળ્યાં . લગભગ ૨.૫ ચો. કિમી. વિસ્તારમાં ૩૦૦૦૦ માટીનાં માળા જોવા મળ્યાં.

અમુક ઈંડાં અગરની માટીની પાળ પર હતાં એટલે પક્ષીઓએ જાણે ઉતાવળમાં ઈંડાં મૂક્યાં હોય એવું લાગ્યું. અમુકમાં માળાનો ઉપયોગ જાણે દિવાલ તરીકે થયો હતો જેથી બચ્ચાં માળામાંથી નાસી નજાય!

'ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા'

આ વર્ષે શરૂઆતમાં વરસાદ ઓછો હતો. વળી, ગયા વર્ષે વચ્છરાજ બેટ પાસેના મીઠાના અગરો પાસે ફ્લેમિંગો ના ઈંડાં જોવા મળેલાં . છેલ્લા કેટલાક વર્ષોથી જળપ્લાવિત ક્ષેત્રોમાં નાના હંજનાં બચ્ચાં પણ જોવાં મળતાં, એટલે અમે આ વિષે સજાગ હતા.

ચાલુ વર્ષે મેં સાતેક વખત આ વિસ્તારની મુલાકાત લીધી અને ચાર રાત્રિઓનું રોકાણ ત્યાં કર્યું . આ સમગ્ર સમય દરમિયાન અમુક બાબતો નોંધનીય જણાઈ.

❖ ચાલુ વર્ષે પ્રથમ તબક્કામાં વરસાદ ઓછો હતો. પાછળથી રણમાં વરસાદનું પાણી વધારે માત્રામાં થયું. વળી, ફીશીંગ બહુ ઓછું થયું હતું. માટે આ વિસ્તાર પસંદ કર્યો હોય તેમ જણાતું હતું.

❖ આ વિસ્તારમાં પાણીની અવર જવર સતત ચાલુ રહેલી હતી. પશ્ચિમી પવનનાં કારણે દરિયાનું પાણી તથા પાછળથી વારંવાર વરસાદ થવાને કારણે મીઠું પાણી જલંદર અને વચ્છરાજ બેટમાં પક્ષીઓને મળી રહે તેવું હતું.

❖ વિસામા માટે ઠેક ઠેકાણે ઊંચાણવાળા વિસ્તારો પણ આ ભાગમાં છે.

❖ ઝંઝાવાતના લીધે મૂળ જગ્યાએ માળા ન હતા બાંધી શકાયા.

ઉપર જણાવેલ કારણોસર આ નવી જગ્યાએ પ્રજનન કર્યું હોય તેમ લાગે છે.

આ વિસ્તારમાં પાટી-ઝીંઝુવાડાના અગરો ખૂબ પ્રમાણમાં છે. આ અગરો ચાલુ થતાં જ પાળાની અંદરનાં માળા સલામત નહિ રહે. વનવિભાગ કે સરકાર તરફથી પ્રસ્તાવ લાવી આ અગરો બાજુમાં ખસેડવામાં આવે તો કદાચ આવતા વર્ષે આ પક્ષીઓ પાછા આવે.

દેવજીભાઈ ધામેચા

'દેવકૃપા', જિનપ્લોટ, જિ. સુરેન્દ્રનગર, પ્રાંગણા- ૩૬૩૩૧૦.

શ્રી શાંતિભાઈ વરૂ અને શ્રી જે. કે તિવારી અન્ય મિત્રો સાથે ત્યાં ગયાં તેનો વિસ્તૃત અહેવાલ ૧૮-૧૦-૯૮ ના 'કચ્છ મિત્ર' માં આવ્યો હતો. તેમાં તેમણે જલંદર બેટ પાસેનાં ગાંડા બાવળના ગાઠ જંગલનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

ઘરવખરી સાથેનાં અગરિયાનાં ખાલી ઝૂંપડામાં તેમને બે વાર આશરો લેવો પડ્યો અને જેમ તેમ તેમની વિકટયાત્રા પૂરી કરી. તેઓએ ખાલી માળા જોયાં . દૂર ક્ષિતિજ પર હંજનો પટ્ટો , દ્રશ્યમાન થતો હતો એવું એમણે જણાવ્યું હતું.

અમદાવાદના અમે થોડાક પક્ષીનિરીક્ષક મિત્રોએ પમી ડિસે. ના રોજ માળા વસાહતની મુલાકાત લીધી ત્યારે આખા વિસ્તારમાં પાણી સૂકાઈ ગયું હતું . જમીન પણ સૂકી થઈ ગઈ હતી.

૮૦૦ થી ૧૦૦૦ જેટલા માળા હતાં. અગરોની પાળી પર તથા નીચેની આસપાસની જમીન પર પણ ઘણાં માળા હતાં. ઘણામાં એક એક આખું કે તૂટેલું ઈંડું હતું. માળાની આસપાસની જમીન પર ઈંડાં વેરણ છેરણ પડ્યાં હતાં. ઈંડાંનાં કાયલાં, પીંછાં, અને મરેલા હંજના બે હાડપિંજર જોવા મળ્યા . આ બધું જોતાં લાગ્યું કે નાના હંજ પ્રજનન અધૂરું મૂકીને અહિંથી અન્યત્ર ચાલ્યા ગયા છે. માણસો તથા ટ્રકોની અવર જવર કે છેલ્લા ઝંઝાવાતને લીધે તેઓને આમ કરવું પડ્યું હોય તેવું અનુમાન થતું હતું.

ડૉ. રાજલ ઠાકર

૩-૪ માનવ ફ્લેક્સ, સેન્ટ ઝેવિયર્સ કોલેજ શામે, અમદાવાદ-૯.

તારના માળા

જૂનો માળો

ચાલુ માળો (ઈંડાં સાથે)

ચાલુ માળો (બચ્ચાં સાથે)

આ ઓકટો - નવે. માં અમને અમદાવાદમાં તારથી માળા બનાવ્યાના બે અહેવાલ મળ્યાં. એક 'ઈસરો' માં કામ કરતા શ્રી અશોક માથુર પાસેથી અને બીજો ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયામાં ફાધર રેપાઈએ આપેલ રિપોર્ટ.

ફાધર રેપાઈને રૂબરૂ મળ્યા. નીલગિરિનાં વૃક્ષો કપાતાં તેમાં તારથી બનાવેલાં ૬-૭ માળા મજૂરોએ ફાધરને બતાવ્યા હતા. લગભગ ૮૦% ધાતુના તારમાંથી બનેલા આ માળા અમે પણ જોયાં. તે કાગડાનાં હોય તેવું લાગ્યું પોતાના પુસ્તક 'Birds of Saurashtra' માં સ્વ શ્રી ધર્મકુમારસિંહજી એ કેવળ તારથી બનાવેલ કાગડાના માળાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

કબૂતરના આવા માળાનો ઉલ્લેખ અમે ક્યાંય જોયો નથી. અમે શ્રી માથુરને ત્યાં ગયાં તો તેમણે જણાવ્યું કે દિવાળીથી આજ સુધીમાં કબૂતરની જોડીએ, ચાર વાર, તેમના શયનાખંડની હવાબારીની પાળી પર, માત્ર તારના માળા બનાવ્યા હતા. આવો સાચવી રાખેલો એક માળો તેમણે અમને બતાવ્યો. વળી નવો માળો બનાવવાની ક્રિયા ચાલુ હતી. અમે તે જોયો. ઈંડાં મુકાય ત્યારે અમને જણાવવા કહ્યું. એક ઈંડું મૂક્યું ત્યારે અમે તેનો ફોટો પાડ્યો.

ગંદકી ન થાય તે માટે શ્રી માથુર આ માળા કાઢી નાખતા. આ વખતે બચ્ચાં થવા દેવા અમે તેમને વિનંતિ કરી. બચ્ચાં થયા બાદ અમે ફરી તે સ્થળની મુલાકાત લીધી.

માળામાં લોખંડના તારનો ઉપયોગ થયેલો હતો. તેની ગૂંથણી

પણ થયેલી હતી. નાનો, ઈંડાં મૂકવા માટેનો ખાડો (Egg chamber) પણ એકદમ દેખીતી રીતે જૂદો તરી આવતો હતો. બચ્ચું નીકળે તે પહેલાં થોડાં સૂકા ઘાસનો ઉપયોગ કરી એક ધોચું સ્તર બનાવવાનો પ્રયત્ન થયેલો હતો. રસપ્રદ વસ્તુ એ હતી કે આ સિવાય અન્ય કબૂતરની જોડીઓ, જે આજુબાજુના ફ્લેટ્સમાં માળો કરતી હતી, તેઓ માત્ર સાંઠકડાનો ઉપયોગ કરતી હતી.

બાજુના પ્લોટમાં બનતાં એક બહુમાળી મકાનના બાંધકામમાં ઉપયોગમાં લેવામાં આવતા તારનો કબૂતરોએ ઉપયોગ કર્યો હોય તેમ લાગ્યું.

આ માહિતીની અન્ય સાથે આપ લે કરતાં અમને બીજા બે રિપોર્ટ એવા મળ્યાં જેમાં દિવાળીની આસપાસ, સળગેલા તારામંડળના તારમાંથી જ કબૂતરે માળા બનાવ્યા હતાં. અમને આ માહિતી રસપ્રદ લાગી.

બદલાતા જતા પર્યાવરણમાં જેમ આપણે ગોઠવાઈએ છીએ તેમ પશુ-પંખીને પણ અનુકૂળ થવું જ પડે. જિજીવિયા (Survival instinct) એટલી પ્રબળ છે કે કોઈ આંતરિક શક્તિ જ સૌને તેમ કરવા પ્રેરે. એમાં જે નિષ્ફળ ગયો તેની બાદબાકી!

અન્ય પક્ષીઓનાં રહેઠાણ, ખોરાક, પ્રજનન તથા જીવનશૈલીનાં અન્ય પાસાઓમાં જો આપને રસપ્રદ અનુકૂલન જોવા મળે તો જરૂર મોકલશો. આ માહિતી આપણને પર્યાવરણના બદલાતા જતા ચિત્રમાં ગોઠવાવા પ્રયત્નશીલ પંખીડાંને સમજવામાં ઉપયોગી થશે.

(ફોટો : ડૉ. આર.બી.બલર)

દૈયડ હવે એપાર્ટમેન્ટનાં રહેવાસી !

અશોક મશરૂ

તા ૧૨ જુલાઈ, ૧૯૯૮ ની સાંજે રાજકોટનાં ભરચક કોમર્શિયલ તેમજ રહેઠાણ વિસ્તાર, સરદાર નગરની એક શેરીમાં હું ઉભો હતો ત્યારે એક ખૂબજ પરિચિત સીટી સાંભળીને ચમક્યો. લગભગ ૫૦ ફુટ ઊંચે પસાર થતા ટી.વી. કેબલ પર બેઠેલો નર દૈયડ તરતજ નજરે ચડ્યો.

વૃક્ષોના રહેવાસીને શહેરની મધ્યમાં આટલી ઉંચાઈ પર જોતાં આશ્ચર્ય થયું. તેની ચાંચમાં કોઈ જીવડાં જેવું પણ દેખાયું. મને થયું કે આસપાસમાં તેનો માળો જરૂર હોવો જોઈએ.

થોડી મિનિટોની આતુરતા બાદ દૈયડ ઉડ્યો અને સામેનાં એપાર્ટમેન્ટનાં પછવાડામાં પ્લમ્બીંગ માટે કરાયેલા ખાંચામાં ગયો. તે

જગ્યાની ઉંચાઈ જમીનથી લગભગ ૬૫ ફૂટ હશે. થોડીવાર બાદ નર દૈયડ બહાર નીકળ્યો અને બાજુના ખુલ્લા પ્લોટમાં આવેલા અરડુસાના ઝાડ પર બેઠેલી માદા ઊડીને ખાંચામાં પ્રવેશી.

આના પરથી લાગ્યું કે ત્યાં દૈયડના માળામાં બચ્ચાં જરૂર હોવા જોઈએ. ડો. સલીમ અલીની 'ધી બુક ઓફ ઈન્ડિયન બર્ડ્ઝ' માં આપેલી વિગતો અનુસાર દૈયડ જૂના મકાનોની દિવાલોમાં ૨૦ ફૂટ ઉંચાઈ સુધી માળો બનાવે છે. તે રીતે જોતાં આ માળાની ઉંચાઈ અસમાન્ય ગણાય !

'વાસુદેવ', ૧૫, ભકિતનગર સોસાયટી, રાજકોટ - ૩૬૦૦૦૨.

૧૮ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૯૮ના રોજ બોમ્બે નેચરલ હિસ્ટરી સોસાયટી (BNHS) ના, કન્ઝર્વેશન એજ્યુકેશન સેન્ટર (CEC) માં એશિયન શિયાળુ પક્ષી ગણતરી માટે એક અનોપ્યારિક મિટિંગ થઈ. તેમાં જે કેટલાંક સૂચનો થયાં તે નીચે પ્રમાણે હતાં.

- જો એક જ લોકો (Same people) એજ જગ્યાઓનો (Same sites) દર વર્ષે સર્વે કરે તો તે રીતે એકઠી થયેલી માહિતી વધારે અર્થપૂર્ણ બને.

- પક્ષીઓની જાતિઓમાંથી, વધુ ભાર હવે જળપ્લાવિત ક્ષેત્રો ઉપર મૂકવો જોઈએ, કારણકે પક્ષીઓની જાતિઓ કરતાં વધુ ભય જગ્યાઓને છે.

- જળપ્લાવિત વિસ્તારની સરહદ સારી રીતે વ્યાખ્યાયિત કરવી જોઈએ, કારણકે ઘણીવાર મોટી સંખ્યામાં પક્ષીઓ જળાશયમાં ન હોતાં આજુબાજુનાં પાણીથી ભરેલાં ખેતરોમાં જોવા મળે છે.

- AWC થી પક્ષીનિરીક્ષકોનો આ વિષયમાં રસ વધ્યો છે અને તેઓ એકબીજાની નજીક આવ્યા છે.

- માહિતીની ગુણવત્તા હજી સંતોષકારક નથી.

- પક્ષીગણતરીમાં ભાગ લેનારા માટે એક કાર્યશિબિર પ્રાદેશિક સંયોજકનાં નેજા હેઠળ રાખી શકાય.

- દરેક વિગત-પત્રક (Data sheet) પ્રાદેશિક સંયોજક (Regional Coordinator) દ્વારા પ્રમાણિત કરાવો જોઈએ.

- ધ્યાન ખેંચે તેવી ભૂલો તથા જલપંખીઓ (Waterfowl) ઉપરની ટીપ્પણી, વસતીગણતરીની વિગતો (Census Data) સાથે મોકલવી જોઈએ જેથી તે ફરી થાય નહીં.

એક જાણીતા અંગ્રેજી વર્તમાનપત્રનાં આશરે બે-ત્રણ મહિના પહેલાં પાલનપુરથી આવેલા અહેવાલ મુજબ કચ્છના સરહદ વિસ્તારોનાં જળાશયોમાં જે યાયાવર પક્ષીઓ શિયાળામાં આવે છે તેનો શિકાર થાય છે.

આ પ્રવૃત્તિ સાથે સંકળાયેલા ગામડાંના લોકો ખાસ (Strategic) જગ્યાઓએ, રાત્રે આંખ આંજી દે તેવા પ્રકાશનો ઉપયોગ કરી પક્ષીઓને ઘેરી લે છે અને ફટકો મારીને મારી નાખે છે. તેનો ખોરાક તરીકે ઉપયોગ થાય છે.

(કોરડા સંબંધે... અનુસંધાન પાના ૯થી)

અંતરિયાળ પ્રદેશમાં આવેલું છે. રાજ્યના જંગલ ખાતા કે અન્ય કોઈ ખાતા દ્વારા કોઈ પ્રકારનું રક્ષણ આ યાયાવર પક્ષીઓને નથી મળતું. પ્રજા અભણ હોવાથી વન્ય પ્રાણીઓની જાળવણીના કાયદાની જાણકારીનો તથા જાગૃતિનો અભાવ છે. આ કારણોસર અહીંની પ્રજામાં જેઓ છે તેમના દ્વારા અહીં મોટા પ્રમાણમાં શિકાર થાય છે. આ શિકાર લોખંડની તથા લાકડાની કાતરી દ્વારા, જાળ દ્વારા,

સરહદ પાસેના વિસ્તાર સાથે સંકળાયેલ જંગલ ખાતાના અધિકારીના કહેવા મુજબ સીઝનમાં લગભગ હજારથી બે હજાર પક્ષીઓના આ રીતે શિકાર થાય છે.

જંગલી ગધેડાનું (ઘુડખર) માંસ તો ડીસા અને પાલનપુરમાં ખુલ્લે આમ વેચાય છે.

પક્ષીઓનું ધૂંધળું ભવિષ્ય

વિશ્વમાં દર ત્રણમાંથી પક્ષીની બે જાતિની સંખ્યા ઓછી થતી જાય છે. લગભગ ૧૧% જાતિઓને લુપ્ત થવાનો ભય છે.

૪% (૪૦૩) જાતિઓ જોખમમાં (Endangered) અથવા વિશેષ જોખમમાં (Critically endangered) છે.

આ ઉપરાંત બીજાં ૭% પક્ષીઓ તેમનાં વ્યાપ અને સંખ્યાની દૃષ્ટિએ અન્ય કરતાં થોડી સારી સ્થિતિમાં છે છતાં તેમનું ભવિષ્ય જોખમાયેલું ગણવામાં આવે છે.

સ્વીટ્ઝર્લેન્ડના World Conservation Union (IUCN)ના રિપોર્ટ પ્રમાણે વિશ્વમાં પક્ષીની લગભગ ૧૦૦૦૦ જાતિઓ છે જેમાંની ૮૦% જાતિઓને કોઈ પ્રકારનો ભય અત્યારે નથી.

જે જાતિસમૂહો (Group of Birds species) સૌથી વધુ જોખમાયાં છે તેમાં સંતાકૂકડીઓ (Rails), કુંજો (Cranes), પોપટો (Parrot), ભૂચર ભક્ષ્ય પંખીઓ (Terrestrial Game birds) જેવાંકે કૂકડાં (Pheasant), તેતર (Partridges), ગ્રાઉઝ (grouse), ગુઆન (Guans) અને દરિયાઈ પક્ષીઓ જેવાંકે આલ્બેસ્ટ્રોસ (Albastros), પેટ્રેલ (Petrels) અને શીયરવોટર (Shear Water) નો સમાવેશ થાય છે.

આ જાતિસમૂહોમાં પ્રત્યેકના લગભગ ચોથાભાગના હાલ જોખમાયેલાં છે.

ગાયક પક્ષીઓના લગભગ ૯% આ રીતે ભયજનક સ્થિતિમાં ગણાવી શકાય.

ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા, ૧૨ જાન્યુ. ૯૮

તથા દેશી બંદૂક દ્વારા થાય છે. છેલ્લા કેટલાક વર્ષોથી માછીમારી ની પ્રવૃત્તિ પણ વધી છે. શિકાર અટકાવી તથા યાયાવર પક્ષીઓનું રક્ષણ કરવા બીજાં પગલાં ભરી આ કુદરતી જળાશયનો વિકાસ કરવાની જરૂર છે. વીસ હજાર કરતાં વધારે પક્ષીઓની હાજરીવાળું મહત્વનું જળાશય હોવાથી તે રક્ષિત વિસ્તાર જાહેર કરવું પણ જરૂરી છે.

૨૪, ન્યૂ નંદનવન સોસાયટી, ઈસરો પાછળ, અમદાવાદ-૧૫

પક્ષીનિરીક્ષકો વચ્ચેના સેતુ 'વિહંગ'નો પ્રથમ અંક મળ્યો. બે વાર વાંચ્યો, ખૂબ જ ગમ્યો. ખરેખર, પક્ષીમાં રસ ધરાવતા મિત્રોને એક મંચ પર લાવવાનો આ પ્રયાસ પ્રશંસનીય છે.

મનીષ વૈદ્ય, અમદાવાદ.

'વિહંગ' ગમ્યું. લવાજમ કેટલું છે તે જાણાવશો.

અશ્વિન ઝાલા, ઊંબરી (જૂનાગઢ)

આવા એક સામયિકની જરૂર હતી. તેને માટે આગળ આવવા માટે અભિનંદન. ભાઈ દિલહાસ જાકરીનો 'મોર' વિષય પર હજરત અલીના લેખનો અનુવાદ જોયો. આવા લેખો પ્રસિધ્ધ કરતાં પહેલાં એનું સંપાદન થાય તો સામયિકની શોભા વધશે.

ચીનુ પંચાલ, ગાંધીનગર.

'વિહંગ' નો પહેલો અંક વાંચી ખૂબ જ આનંદ થયો. આપના આ ભગીરથ કાર્યમાં અમે પણ સહભાગી થવા ઈચ્છીએ છીએ.

કે.એસ.ગોહિલ, ભાવનગર.

'વિહંગ' પત્રિકા મળી. શુભેચ્છાઓ. 'વિહંગ', પક્ષી નિરીક્ષકોને સારી માહિતી પૂરી પાડશે તેવી અભિલાષા.

કે.ડી. મિતલીયા, ભાવનગર.

કુદરતના કરીશ્મા સમા પક્ષીજગતને જાણવા અને સમજવા માટેનું આપે જે કાર્ય હાથમાં લીધું છે તે પ્રશંસનીય છે. જ્ઞાનવર્ષક લેખ 'પંખી પંચાગ' પક્ષીઓની જાણકારી માટે એક કલગી સમાન છે. પક્ષી નિરીક્ષકોની પરસ્પર જાણકારી વધશે અને સાથે સાથે નવા પક્ષીપ્રેમીઓ પણ વધશે.

એ.એસ.દેસાઈ, ગોંડલ

લાંબા સમયથી પક્ષી નિરીક્ષકો માટે આવા એક સેતુની જરૂર હતી જે 'વિહંગ' ધ્વારા પૂરી થઈ. ગુજરાતી માધ્યમ હોવાથી ઘણા પક્ષીનિરીક્ષકો આવરી લેવાશે. 'વિહંગ' ને ચલાવવા જે લવાજમ વિચારશો તે મંજુર રહેશે. પણ 'વિહંગ' ચાલતું રહેવું જોઈએ.

સુરેશ નાકરાણી, કુકાવાવ (અમરેલી)

'વિહંગ' નો અંક મળ્યો, સારો છે, પરંતુ જો પક્ષીવિદો માટે હોય તો વધુ ઊંડાણથી માહિતી હોય તો સારું. જોકે ધીમે ધીમે એ સ્તર જરૂર મેળવીશું.

અજય દેસાઈ, દાહોદ.

Congratulations for starting a nice media of exchange of observations for Birdwatchers of Gujarat.

J.K.Tiwari, Abdasa, (Kutch)

'વિહંગ' મળી ગયું. વાંચી ખૂબજ ખુશ થયો કે તેના ધ્વારા ગુજરાતના પક્ષીજગત વિષેની માહિતીની આપ-લે થશે તેમજ નવા મિત્રો પણ મળશે. 'વિહંગ' આજ સ્વરૂપમાં ચાલુ રહે તે મહત્વનું છે અને જરૂરી લવાજમ પણ રાખવું જોઈએ.

અશોક મશરૂ, રાજકોટ.

'વિહંગ' મળ્યું, આનંદ થયો. 'વિહંગ' માટે કેટલા રૂ. ભરવાના તે લખશો. 'વિહંગ' માટે હું થોડું લખીને મોકલતો રહીશ.

મુકેશ ભટ્ટ, સુરત.

પક્ષીનિરીક્ષકો વચ્ચેના સેતુ- હેતુક 'વિહંગ' નો પ્રથમ અંક મોકલવા માટે આભાર. આવા અનેક માધ્યમો મારફત આપણા યોગદાનનો ગમે તેટલો વ્યાપ વધે. તો પણ પ્રકૃતિ અને પર્યાવરણ પ્રત્યેની સમજણ અને જાગૃતિ લાવવાના આપણા પ્રયાસો ઓછા પડે છે. આપણા સર્વે વચ્ચે સતત સંપર્ક, સંવાદ અને સહકાર રહે તે જરૂરી છે.

દિલીપ માંકડ, રાજકોટ.

Delighted to receive bird magazine 'Vihang' in Gujarat.

I shall send you, from time to time, my observations regarding bird nesting, migration and weekly, monthly happenings amongst the birdy world, in and around Bhavnagar. If possible, enthusiastic students may also be invited by Bhavnagar Wildlife Conservation Society, to visit Bhavnagar to see, for themselves, the beauty and wonder of the world of birds.

M.K. Shivbhadrasinhji, Bhavnagar.

"ખજ ખજ વહેતાં પક્ષીનિરીક્ષકોનાં ઝરણાં 'વિહંગ' તપ્પાં સ્નાનમાં સમાઈ જાય તેં પળની પ્રતીક્ષા."

કલ્પેશ રાવળ,

જેતપુર.

'વિહંગ' નો બીજો અંક પ્રાપ્ત કરી આનંદવિભોર બની ગયો, અને અંક - ૧ નથી તેનું દુઃખ થયું. ખૂબ ખૂબ ધન્યવાદ.

વીરેન્દ્ર સંઘવી,

રાજકોટ.

'વિહંગ' સતત ઊડતું રહે અને ઉપરથી એની ઝીણી નજરે આપણને સોંને, જે કાંઈ દેખાય, તેનું અવલોકન સતત આપતું રહે એવી શુભેચ્છા. 'ત્રિમાસિક' ને બદલે દ્વિમાસિક એટલેકે 'ઋતુપત્ર' બને તો સારું.

પરાગજી પટેલ, નિકોરા

(ભરૂચ).

પક્ષીનિરીક્ષકો માટે આપનું 'વિહંગ' ખરેખર વિહંગાવલોકન કરવામાં ખૂબ ઉપયોગી નીવડશે. નવા

પક્ષીનિરીક્ષકોને માટે આ માહિતી પત્ર ખૂબ ઉપયોગી થશે. પર્યાવરણના સંરક્ષક બની માહિતીપૂર્ણ લેખો એટલા આપો કે પર્યાવરણવાળાને કયાંય પૂછવા જવું ન પડે 'ધર આંગણે જ ગંગા' !

જનુભાઈ વ્યાસ, અમરેલી.

'વિહંગ' માટે ધન્યવાદ. 'વિહંગ' ના બંને અંક વાંચી ખૂબ સારું લાગ્યું. શ્રી પ્રણવ ઝિવેદી નો મુઝાવ, પ્રશંસનીય છે, હું અને મારી સંસ્થા YANI (Youth Adventure and Nature Institute) 'વિહંગ' માટે કોઈ પણ સેવા માટે તત્પર રહેશે.

ધનશ્યામસિંહ સોલંકી, દાહોદ.

'Vihang', the bridge between all of us is really a good effort. Infact it is long awaited to have such a newsletter for the birdwatchers of Gujarat.

Madhu Menon, Ahmedabad.

I appreciate and welcome your great effort of preparing this newsletter. It is an extraordinary work of nature care. It is also a blessing for we "nature lovers."

Mitul Desai, Valsad.

This is to congratulate you for 'Vihang'. It is a very nice, very interesting and useful little publication for bird lovers, bird watchers and ornithologists. Also I suggest that 'Vihang' be made subscribable.

Malik M.S. Zainabad

'વિહંગ' જોયું, માણ્યું, આવા સામયિકની ઘણા સમયથી જરૂર હતી.

પ્રતાપ સેવક, અંજાર.

'વિહંગ' નાં અંક ૧ -૨ મળતાં જ અમે ભાવવિભોર બની ગયા. 'વિહંગ' ને લીધે પક્ષીઓથી વધારે સુપરિચિત થઈશું.

મુકુંદ પંડ્યા, ભાવનગર.

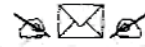
'વિહંગ' અંક ૨ મળ્યો, વાંચ્યો, ખૂબ જ ગમ્યો. 'વિહંગ' ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ કરે તેવી શુભેચ્છા પાઠવું છું.

પ્રવીણ ભગ્યા, નખત્રાણા.

'વિહંગ' અંક ૨ મળ્યો. એમ લાગ્યું જાણે આ તો અમારું પક્ષીપ્રેમીઓનું પોતાનું સામયિક. 'વિહંગ' ધ્વારા પક્ષીઓ અંગેની જાણકારી તો મળશે જ સાથે સાથે પક્ષીનિરીક્ષકોની પણ ઓળખાણ થશે. 'વિહંગ' ખૂબ ઊંચી ઉડાન ભરે અને સતત ઊડતું રહે એવી શુભેચ્છા.

બી.આઈ.જાની, કોટડા સાંગાણી.

'વિહંગ' નો અંક -૨ મળ્યો. પક્ષીનિરીક્ષકો વચ્ચે સેતુ બનવાનો સ્તુત્ય પ્રયાસ છે. અંકમાં પંખીપંચાગ

અને નિરીક્ષણ નોંધ રાખવા અંગેના માર્ગદર્શન લેખો મારા જેવા નવા પક્ષીનિરીક્ષણ કરનારા માટે ખૂબ જ ઉપયોગી છે. શ્રી પ્રણવ ત્રિવેદીનો લેખ હૃદય સ્પર્શી રહ્યો. આ તકે આપને વિનંતી કે પક્ષીનિરીક્ષણ નોંધના આ પ્રકારના એકાદ નમુના તો દરેક અંકમાં આપશોજ. 'વિહંગ' નું લવાજમ વળતી ટપાલે જણાવશો.

જી.ટી. દવે, ભાયાવદર.

It was a pleasure receiving the newsletter "Vihang". It must have been a surprise gift for all bird watchers in Gujarat. I appreciate the idea and the efforts in bringing out this newsletter. Although I read Gujarati very slowly, I found the newsletter informative and interesting.

It is a platform where people can express their views and concerns which will ultimately contribute in help saving the birds.

It will be nice to have a segment on 'places for birdwatching' in Gujarat. This segment can inform readers about the wetlands, distances from Ahmedabad, best time to visit, the contact persons etc.

Ambika Aiyadurai, Ahmedabad.

'વિહંગ' અંક - ૧ ના સંપર્કમાં આવવાનો લહાવો મળ્યો, 'પત્ર' અને 'ઉડન' બંને લેખ ઘણાજ ગમ્યા. 'વિહંગ' ને વધુ ને વધુ લોકો સુધી પહોંચાડી આ દિશામાં જાગૃતિ લાવી શકાય.

સીમા વ્યાસ, ગાંધીનગર.

'વિહંગ' નાં બે અંકો વાંચી ઘણો આનંદ થયો. ગુજરાતના 'બર્ડ વોચર્સ' ને જોડતું એક મેગેઝીન શરૂ થવું જોઈતું હતું. તેની ખોટ 'વિહંગ' પૂરેલ છે.

દર્શન અંધારિયા, ગાંધીનગર.

પક્ષીનિરીક્ષકો માટે 'વિહંગ' ની ખૂબ જ જરૂર હતી. હવે તેઓ પોતાના મંતવ્ય આપી શકશે. અભિનંદન ! 'વિહંગ' માટે કંઈ લવાજમ હોય તો ભરવા તૈયાર છું. તેને મારો સાથ સહકાર પણ મળી રહેશે.

શાંતિલાલ વડ, માધાપર, ભુજ.

આપનું 'વિહંગ' વાંચ્યું. ઘણો આનંદ થયો. છેલ્લા પાંચ વર્ષથી હું બર્ડવોચીંગ સાથે સંકળાયેલ હોઉં અને મને પણ તમારી પ્રવૃત્તિઓ સાથે રસ હોઈ સદર ન્યુઝલેટર મારા સરનામે મોકલવા વિનંતિ.

અનિકેત સુખડિયા, અમદાવાદ.

શું મારા નાનકડાં ઘરમાં દર ત્રણ મહિને પક્ષીઓનાં કલરવથી ગુંજતું મેગેઝીન 'વિહંગ' ! ?

આ કમ પેઢી દર પેઢી ચાલે તેવી શુભેચ્છા. 'વિહંગ' માં જે જે પક્ષીઓનાં વર્ણનો કરવામાં આવે છે તેમનાં રફ સ્કેચ પણ સાથે પ્રિન્ટ કરી શકાય તો સારું.

રાજેશ પટેલ, ભાવનગર.

'વિહંગ' મળતાં લાગ્યું કે 'પ્રકૃતિ' ના બંધ થયા બાદ આટલા વર્ષે ગુજરાતને જે વસ્તુની આવશ્યકતા હતી તે મળ્યું છે. તેની ઉડન કદી બંધ ન હજો.

નંદિતા મુનિ, ભાવનગર.

આપના તથા આપણા સહુના 'વિહંગ'નો અંક -૨ અમને મળ્યો. વાંચી ખૂબ જ આનંદ થયો. આપું સાહિત્ય વાંચવા મળતું રહે તો શહેરમાં હોવા છતાં પ્રકૃતિનાં સાન્નિધ્યમાં રહી શકાય તેવું મારું માનવું છે.

કિનાબા ગોહિલ, ભાવનગર.

શ્રી ઝાકર ફતેહઝલી અને શ્રી ત્યાગરાજના બે લેખોનો ગુજરાતી અનુવાદ ખૂબ સરસ હતાં પરંતુ 'વિહંગ' માટે ખૂંચે છે. 'વિહંગ' માં તો ફક્ત પક્ષીની અને તેજ ઊડાણભરી રસપ્રદ માહિતી હોવી જોઈએ.

પક્ષીઓનું ચેક-લીસ્ટ એક પ્રકરણ તરીકે અચૂક હોવું જોઈએ. જુદા જુદા વિસ્તારના પક્ષીનિરીક્ષકો, સ્વૈચ્છિક રીતે પણ પોતાના વિસ્તારના 'ચેક-લીસ્ટ' તેમની ઉપલબ્ધિના પ્રમાણ સાથે (વ્યાપક, ઓછું વ્યાપક, ક્યારેક, જુજ વગેરે) મોકલે. આ રીતે ગુજરાતની પક્ષીસૃષ્ટિ વિશે વિસ્તૃત ખ્યાલ આવે.

ડો. પિયુષ પટેલ, વલસાડ.

આપનું 'વિહંગ' મળતાં પત્ર લખવા પ્રેરાઈું. 'વિહંગ' નિયમિત રીતે મેળવવા સંભવ્યંદ, લવાજમ વિ. માહિતી મોકલાવશો.

વિનોદ પંડ્યા, રાજકોટ.

I have found 'Vihang' to be very good and since long time it was awaited. All our club members liked it.

Snehal Patei, Surat

'વિહંગ' નાં બે અંકો માલ્યાં. ખૂબ જ સરસ શરૂઆત થઈ છે. પક્ષીનિરીક્ષકો તેમજ વિદ્યાર્થીઓને પણ ખૂબ જ સરળભાષામાં સમજ પડે તે રીતની શરૂઆત થઈ છે. પ્રિંટીંગ તથા કાગળની ક્વોલિટી પણ સારી છે.

જતીન શાહ, વલસાડ.

I have just received the second number of 'Vihang'. The layout is better, far better than the first number. What is heartening is the Gujarati article by Pranav. It would be nice if younger people would write.

BNHS is now a centre for a bird network with the help of Birds Life International (BLI) and Royal Society for Preservation of Birds (RSPB); 'Vihang' could be considered as a valuable substation for the national grid.

Lavkumar Khacher, Gandhinagar

'વિહંગ' ની પાંખો પર સવાર થઈને ઘણી - ઘણી અને ઘણાં ઘણાંની વાતો - મુલાકાતો અનુભવો ઊડતા થશે. ફળશ્રુતિ સ્વરૂપે અનેકાનેક પક્ષીપ્રેમીઓ સુધી તે 'યાયાવરિત' થઈને પહોંચશે.

પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કે આપણું આ 'વિહંગ' ફક્ત યાયાવર પક્ષી સમું શીતકાલીન સહભાગી ન રહેતાં સર્વે ઋતુઓમાં તેના વૈવિધ્યસભર 'પ્લુમેજ' ની શોભા નિખારતું 'ઋતુરાજ' બનીને આપણી પાસે રહે.

ડો. પિયુષ માટલિયા, જામનગર.

'વિહંગ' અંક ૨ માં ડો. રેખાબેન બલરનો નાનકડો લેખ હૃદયને સ્પર્શી ગયો. "ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કરવા આપણે કંઈ દૂર જવું પડે છે ?" રેખાબેને પક્ષીઓમાં ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર કર્યો. એવી દષ્ટિ બધાંની હોત તો ? પરંતુ એવું નથી એનો અફસોસ છે. છતાં 'વિહંગ' લોકોની દષ્ટિમાં ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર નહીં, પરંતુ પક્ષીઓ માટે સહાનુભૂતિ તો અવશ્ય પ્રકટાવશે એવો મને અટલ વિશ્વાસ છે.

નવનીત ભટ્ટ, ભાવનગર.

'વિહંગ' મોકલવા માટે ખૂબ જ આભાર. આ પ્રવૃત્તિ સાથે સંકળાયેલ અમદાવાદના તમામ વડીલાં મિત્રોને મારા અભિનંદન.

અનિલ સોરઠિયા, સુરત.

"વિહંગ" અંક ૨ સમયસર મળી ગયો. મને ઘણા સમયથી એમ થયા કરતું કે આવું કંઈક માહિતીપત્રક પ્રસારિત કરવામાં આવે તો સારું. આ સપનું સાકાર થયું તે ખૂબ જ ગમ્યું. સમયગાળો ટૂંકાવો તો વધુ સારું.

નાનજી મકવાણા, ગોંડલ.

'વિહંગ' મળ્યું. તેની પ્રથમ ઉડાન ગમી, તેની સાથે સંકળાયેલ સૌ મિત્રોને અભિનંદન.

હમણાંજ 'વિહંગ' નો બીજો અંક એકી બેઠકે પૂરો કર્યો. મનમાં વસી જાય તેવો. 'વિહંગ'નું રૂપ નિખરતું જાય છે. સરળ, સુઘડ અને સુંદર. 'પંખીપંચાંગ' વાંચતાં વાંચતાં સ્મરણવિહારમાં સરી પડાયું.

કાળાગુંગરથી ધાનગઢના રસ્તે આપણે વચમાં ચાલતાં ગયા હતા, ત્યારે તમે બતાવેલ ખેતરિયો (Rufoustailed Finch Lark) અને સોનેરી શાંભિગી (Marshal's Iora) યાદ આવી ગયાં. એજ રીતે રસ્તામાં જોયેલી પટ્ટી પટ્ટાઈ (Montague's Harrier) નો નર યાદ આવ્યો. ત્યારબાદ લાયજાના દરિયાકિનારે દૂર એકલો ઊભેલ શંખલો (Crab Plover) યાદ આવ્યો. જાણે કે કોઈ આલ્બમમાંથી ફોટા જોતા હોઈ એમ લાગતું હતું.

પક્ષીનિરીક્ષણનો ખરો આનંદ એ છે કે દરેક યાત્રાની તમારા મનમાં એક છબી કોરસઈ જાય, અને એ છબી કેવળ દશ્યની નહીં પરંતુ સમગ્ર વાતાવરણની હોય. ફક્ત એક છબીને સાદ પાડો ત્યાં તો આખું વાતાવરણ ઊભું થઈ જાય. 'વિહંગ' ની ઉડાન ઊંચે ને ઊંચે ચડતી રહે એ જ પ્રભુપ્રાર્થના.

પ્રશાંત દેસાઈ, વાપી.

હમણાં થોડાં વર્ષોથી વન્યજીવન -છબીકલા(Wild life Photography) માં નોંધપાત્ર વધારો અને રસ પેદા થયેલો જોવા મળે છે. આ ચીલો આવકાર્ય છે. આ પ્રકારનો રસ, લોકોની પર્યાવરણ માટેની જાગૃતિ વધારશે અને એ રીતે આપણાં રાજકીય પ્રતિનિધિઓ ઉપર જરૂરી દબાણ લાવશે.

આ ઉત્સાહી ફોટોગ્રાફરોને મારે એક ચેતવણી આપવી છે, કે તમારા અતિરેકથી પ્રાણીઓ કે પંખીઓને ખલેલ ન પહોંચાડશો. નીચે તેઓને અનુલક્ષીને થોડાં સૂચનો કરું છું.

સામાન્ય રીતે જેમ મોટું પક્ષી તેમ તે વધુ શરમાળ. પ્રજનન કરતાં પક્ષીનું સંરક્ષણ એ અતિ મહત્વની બાબત છે. ક્યારેય ઈંડાં અને બચ્ચાંને હાથમાં ન લો. માણસના હાથની વાસથી શિકારી પશુ-પંખી ત્યાં આવી શકે અને આખી વસાહતનો નાશ કરી શકે.

સંતાવાની ઝૂંપડી અથવા આડશ (Hide) માળો કરતી જોડીની બહુ નજીક ના મૂકવી જોઈએ. તેઓ કદાચ માળો છોડીને જતા રહે.

એ જગ્યાએ જો થોડીક સાફસૂફીની જરૂર પડે તો જેમ બને તેમ ઓછી સાફસૂફી કરવી. જે વસ્તુ ખસેડી હોય તે કામ પત્યા પછી પાછી ગોઠવી દેવી અને માળાની આસપાસનું ચિત્ર પહેલા જેવું કરી નાખવું.

જો 'આડશ' નો ઉપયોગ કર્યો હોયતો, તમારા જે બે ત્રણ મિત્રોની તમે મદદ લીધી હોય તેઓ તમે 'હાઈડ' માં સ્થાન લઈ લો. પછી તરતજ ચાલ્યા જવા જોઈએ. હવાબારીઓ સીધી લીટીમાં ન હોવી જોઈએ.

'આડશ' શરૂઆતમાં પક્ષીથી થોડી દૂર રાખવી જોઈએ. પક્ષી તેની હાજરીથી ટેવાયેલા લાગે ત્યારે ધીરે ધીરે જરૂરી અંતર સુધી નજીક લઈ જઈ શકાય.

ચેતી ગયેલા અને પ્રતિકારક ચેષ્ટા કરતાં પક્ષીના ફોટા લેવાનું ખૂબ લાભામણું છે. પણ પક્ષીઓને એ રીતે હેરાન ન કરવા જોઈએ. પ્રજનન કરતાં પક્ષીઓની રક્ષા એ સર્વોપરી બાબત રહેવી જોઈએ.

'આડશ' કાઢી લઈએ ત્યારે કૂતરો કે અન્ય આગંતુક માણસ તેનાથી વાકેફ નથી તેની ખાત્રી કરી લેવી જોઈએ, કારણ કે તેઓ જ

આપણા જગ્યા છોડ્યા પછી, એ પક્ષીઓના નાશ માટે કારણભૂત બને છે.

'પક્ષીનિરીક્ષણ' એક રોમાંચકારી વસ્તુ છે. પછી તે સંવનન

ફોટો : વિશુભા રાઓલ

(Courtship Display) હોય કે ઈંડાંનું સેવન હોય, ગુસ્સો હોય, ભય હોય કે પ્રતિકારક ચેષ્ટા હોય. દરેક પક્ષી તેની આગવી શૈલી અને પ્રતિભાવને લીધે સુંદર લાગે છે. મોસમી શાહિન (Paragrene Falcon)ની ઝડપી ઉડાન, કલકલિયા (Kingfisher) અને મત્સ્યભોજ(Osprey)ની 'ઝાઈવ' અને કોયલની કાગડા સાથેની છેતરપિંડી બધું જ કેટલું અદ્ભૂત લાગે છે !

કુદરતનું આ અનુપમ સૌંદર્ય પામવા શિસ્તની જરૂર છે. બને તેટલા શાંત રહેવું. મોટે ભાગે એકલાં જ હોવું સારું. કપડાં પણ જગ્યા સાથે ભળી જાય તેવા જોઈએ. સાથેની વ્યક્તિ પક્ષીપ્રેમી હોય અને પક્ષીનિરીક્ષણનાં નિયમો જાણતી હોય તે જરૂરી છે. અને સૌથી અગત્યનું : સવારે પો ફાટતાં પહેલાં નિકળી જાઓ, જ્યારે તમારાં મિત્રો અને કુટુંબી જનો ધોર નિંદ્રામાં હોય. તમને જીવનમાં ક્યારેય ન મળી શકે તેવા રોમાંચની અનુભૂતિ ઘશે.

'ભાવ વિલાસ', ગૌરીશંકર તળાવ પાસે, ભાવનગર ૩૬૪૦૦૩.

પરામર્શક: લાલસિંહ રાઓલ, સંપાદક : ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી

સંપાદક મંડળ : પી. એસ. ઠક્કર, ડૉ. ચાર.બી.બલર, દિલહાસ જાફરી, કે.ડી.વૈષ્ણવ

પત્રવ્યવહાર : ૧૯/૪૧૪, સત્યાગ્રહ છાવણી, સેટેલાઈટ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫.

લવાજમ : નિ:શુલ્ક (શુભેચ્છા ફાળો આવકાર્ય - 'વિહંગ' ના નામે ચેક અથવા ડ્રાફ્ટથી)

પ્રકાશક : 'વિહંગ'વતી લાલસિંહ રાઓલ, સી-૨, હરિઓમ એપાર્ટમેન્ટ, ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડીયા પ્રેસ પાસે, જીવરાજ પાર્ક, અમદાવાદ-૩૮૦૦૫૧

મુદ્રક : 'વિહંગ'વતી ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી મુદ્રણ સ્થાન : 'શારદ પ્રકાશન', ૫, સનપોઈન્ટ કોમ્પ્લેક્સ, ગુરુકુળ ટાવર સામે, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૫૨.